REVISTA TEOLOGICĂ

SERIE NOUĂ, Anul XI (83), Nr. 1, IANUARIE—MARTIE, 2001

EDITURA MITROPOLIEI ARDEALULUI
— SIBIU —

REVISTA TEOLOGICĂ

ORGAN PENTRU ȘTIINȚĂ ȘI VIAȚĂ BISERICEASCĂ
ÎNTEMEIAT ÎN 1907

CUPRINS

Pag.

STUDII ȘI ARTICOLE

COMEMORĂRI

ÎNDRUMĂRI OMILETICE

REVISTA TEOLOGICĂ

— REVISTA OFICIALĂ A MITROPOLIEI ARDEALULUI —

1

SERIE NOUĂ, Anul XI (83), Nr. 1, IANUARIE—MARTIE, 2001

Tiparul TIPOGRAFIEI EPARHIALE SIBIU

REVISTA TEOLOGICĂ

ORGAN PENTRU ŞTIINŢA ŞI VIAŢA BISERICEASCĂ

ÎNTEMEIAT ÎN 1907

REDACŢIA ŞI ADMINISTRAŢIA

ARHIEPISCOPIA SIBIULUI, STR. MITROPOLIEI NR. 24

CONT Nr. 2511.1-61.1/ROL B.C.R. Sibiu

EPISCOPUL MARTIR DR. NICOLAE POPOVICI AL ORADIEI*

Cu acest atribut este cunoscut mai nou în istoriografia noastră bisericească. Şi pe bună dreptate, căci Nicolae Popovici a fost unul dintre numeroşii teologi - ortodocşi sau de alte confesiuni - prigoniţi de regimul comunist ateu. A fost unul dintre cei mai de seamă profesori ai Academiei teologice „Andreiane" din Sibiu şi apoi unul dintre străluciţii ierarhi ai perioadei interbelice şi ai celei următoare. Numele său era oarecum „proscris" până după schimbările din 1989, de când a început să-i fie pusă în lumină personalitatea. Acum, se pare că este în pregătire o monografie la Episcopia Oradiei. Până la apariţia acesteia, încercăm să-i conturăm profilul spiritual, cultural şi mai cu seamă cel de apărător al drepturilor şi al demnităţii româneşti în perioada „horthystă" şi apoi în cea comunistă.

Era fiu de ţărani din satul Biertan, situat între Mediaş şi Sighişoara (pe atunci în judeţul Târnava Mare, azi în judeţul Sibiu), nume cu rezonanţă istorică, întrucât acolo s-a descoperit cunoscutul „donariu" din secolul IV, cu inscripţia „Ego Zenovius votum posui", mărturie sigură asupra încreştinării populaţiei daco-romane din Dacia. La vremea naşterii lui, Biertanul era un sat frumos şi prosper, cu peste 2 200 de locuitori, dintre care peste 1 200 de saşi şi aproximativ 950 de români. Numele de familie sârbizat, „Popovici", ne face să credem că printre înaintaşii lui s-au numărat şi preoţi. De fapt, o „conscripţie" a clerului ortodox din 1805 consemna în Biertan pe preotul Vasile Popovici, hirotonit de episcopul Gherasim Adamovici; aproape jumătate din preoţii „tractului" Mediaş purtau acelaşi nume „Popovici". S-a născut la 29 ianuarie 1903 şi a primit din botez numele Sfântului Ierarh Nicolae din Mira Lichiei.

N-am putut afla unde şi-a început învăţătura; presupun că a urmat cursurile şcolii confesionale ortodoxe din sat. A urmat apoi cinci clase la Gimnaziul maghiar din orăşelul Dumbrăveni, situat la circa 10 km de Biertan (1914—1919). Nu ştiu din ce motive s-a înscris apoi la Şcoala normală „Andrei Şaguna" din Sibiu, la scurt timp după înfăptuirea actului Unirii; probabil din dorinţa de a ajunge învăţător. După numai doi ani, deci în 1921, a terminat cursurile acestei şcoli şi a obţinut diploma de învăţător. În anul şcolar 1921/1922, desigur la recomandarea preotului - director Vasile Stan, viitorul episcop al Maramureşului, a fost numit pedagog şi învăţător la şcoala primară de aplicaţie de pe lângă Şcoala

* În octombrie 2000 s-au împlinit 50 de ani de la înlăturarea sa din scaun şi 40 de ani de la trecerea la cele veşnice.

normală. Probabil încă de acum se va fi înscris ca „elev particular" la Liceul „Andrei Şaguna" din Braşov, dând examene de diferenţă şi bacalaureatul în 1923.

Deşi i se deschideau frumoase perspective pentru continuarea studiilor în diferite centre universitare, a preferat să se înscrie la Academia teologică „Andreiană" (1923—1927), unde a devenit studentul strălucit al profesorilor Euseb'u Roşca, Andrei Crăciunescu, Ilie Beleuţă, Nicolae Colan, Nicolae Terchilă şi Grigorie Cristescu. În perioada studiilor a fost deosebit de activ în Societatea de lectură „Andrei Şaguna", al cărei preşedinte a devenit în anul IV; în cadrul şedinţelor ei, a prezentat mai multe conferinţe, unele apreciate în mod deosebit, care au şi văzut lumina tiparului: *Introducerea creştinismului la români* („Revista Teologică", an 15, 1925, nr. 8-9, p. 262-267 şi nr. 10-11, p. 321-329), *Raportul dintre religie şi ştiinţă* („Anuarul II al Academiei teologice", 1926/27, p. 77-89 şi „Revista Teologică", an. 17, 1927, nr. 1-2, p. 4-18), *Însemnătatea Liceului „Andrei Şaguna" din Braşov* (1925, cu ocazia aniversării a 75 de ani de existenţă), *Sfântul Atanasie cel Mare şi Sinodul de la Niceea* (1926).

Încă din anii studenţiei a fost remarcat de mitropolitul Nicolae Bălan, care l-a trimis apoi la studii în străinătate, ca să-l pregătească pentru o catedră sau pentru arhierie. În anul universitar 1927/28 a urmat diferite cursuri la Facultatea de Teologie ortodoxă din Atena, în speţă la profesorii Hristu Andrutsos şi Pana'ot Bratsiotis; a învăţat temeinic limba greacă, după cum mărturisea fostul său coleg de studii Nicolae Neaga. Au urmat apoi alţi patru ani de studii în Germania, la Facultăţile de Filosofie şi Teologie ale Universităţilor din München (cinci semestre, 1928—1930), apoi câte un semestru la Tübingen, Leipzig şi Breslau — azi Wroclaw, în Polonia (1930-1932).

Între timp, mitropolitul Nicolae Bălan l-a hirotonit diacon necăsătorit, în catedrala din Sibiu (1 septembrie 1929). A dat examen de diferenţă la Facultatea de Teologie d'n Cernăuţi, la care a obţinut titlul de licenţiat, în 1931 — la profesorul Vasile Loichiţă —, cu teza *Începuturile nestorianismului. Cu specială considerare asupra anatematismelor Sfântului Chiril* (tipărită la Sibiu în 1933, 76 p.). Aceeaşi Facultate i-a conferit apoi şi titlul de doctor în Teologie, în 1933, la acelaşi profesor, cu teza *Epicleza euharistică,* considerată drept cea mai însemnată lucrare ortodoxă privitoare la fundamentarea dogmatică a acestei probleme (tipărită la Sibiu, tot în 1933, cu VIII + 351 p.).

Cu o asemenea pregătire temeinică, la 20 septembrie 1932, Consiliul Arhiepiscopesc l-a numit profesor de Dogmatică şi Apologetică - alături de Dumitru Stăniloae - la Academia teologică „Andreiană", pe care o absolvise cu câţiva ani în urmă. Devenea acum coleg cu foştii săi profesori: Nicolae Colan (acum rector), Nicolae Terchilă, Ilie Beleuţă, Iosif Hradil, dar şi cu tinerii profesori Dumitru Stăniloae şi Nicolae Neaga, care i-au fost colegi de studii la Atena. Pe lângă cele două discipline, a mai predat Omiletica (1932-1936) şi Limba greacă (1934-1936).

În afara obligaţiilor sale la catedră, tânărul profesor s-a implicat şi în alte sectoare ale vieţii culturale şi bisericeşti sibiene. De pildă, era

mereu prezent cu diferite articole în paginile periodicelor sibiene: „Revista Teologică", „Telegraful Român" (mai cu seamă cu articole polemice, împotriva detractorilor Ortodoxiei), „Lumina Satelor", „Oastea Domnului", „Viaţa Ilustrată" ş.a. În toţi cei patru ani de activitate la Sibiu, a fost ales preşedinte de onoare al Societăţii de lectură a studenţilor, îndrumând activitatea acesteia. A fost unul dintre cei mai apreciaţi slujitori şi predicatori ai catedralei mitropolitane (la 23 noiembrie 1934 fusese hirotonit preot). În acelaşi timp, a slujit şi a predicat şi într-o serie de alte parohii din Arhiepiscopia Sibiului, mai ales în cadrul mişcării religioase „Oastea Domnului". De asemenea, a rostit mai multe conferinţe în cadrul „Astrei", la Sibiu sau în alte localităţi.

Colegul şi prietenul său Nicolae Neaga îl prezenta, ca student şi apoi ca profesor, prin aceste cuvinte: „Era calculat în mers, măsurat în vorbă, închis în sine în aparenţă, dar în realitate deschis din fire şi simpatic... era de o evlavie rară". Ca profesor „s-a bucurat de mult prestigiu în faţa profesorilor şi a studenţilor . . . A fost un coleg devotat şi un prieten sincer. S-a impus prin seriozitatea şi prin munca sa creatoare. Vorbea puţin şi gândit. Era prudent în cugetare şi avea chipul unui om luminat de înţelepciune" (Revista „Mitropolia Ardealului, nr. 6, 1990, p. 99 şi 100).

Activitatea atât de prodigioasă a tânărului preot şi profesor la Sibiu s-a încheiat după patru ani, în 1936. Este bine să cunoaştem şi împrejurările în care a părăsit Sibiul. La 25 mai 1935 a trecut pe neaşteptate la cele veşnice tânărul şi încercatul episcop-misionar de la Arad, Grigorie Comşa (1889-1935), un alt fiu al Sibiului ortodox. În această situaţie, la 10 decembrie 1935 era ales episcop la Arad arhiereul vicar Andrei Magieru de la Oradea (1891-1960), originar din părţile Aradului, pe care venerabilul episcop Roman Ciorogariu al Oradiei (1852—1936) îl pregătise ca să-i urmeze în scaun. Nici n-a fost instalat la Arad (2 februarie 1936), când Roman Ciorogariu trecea la cele veşnice († 21 ianuarie 1936). În această conjunctură, o nouă alegere a lui Andrei Magieru pentru scaunul vacant de la Oradea era exclusă. Din aceste considerente, atenţia multora s-a îndreptat spre tânărul profesor Nicolae Popovici de la Sibiu. De altfel, însuşi Roman Ciorogariu, printr-o emoţionantă scrisoare, cu data de 18 decembrie 1935, îi adresa mitropolitului Nicolae Bălan rugămintea de-a accepta numirea lui Nicolae Popovici ca arhiereu vicar la Oradea: „Te rog a aduce jertfa de a te învoi să vină la Oradea şi a-l convinge că aici este locul lui, lângă mine, cât trăiesc şi apoi după ce nu voi mai fi. Datorez această îngrijire de eparhia mea, cu venerabil trecut şi de înaltă nădejde pentru viitor. Dă-i binecuvântarea şi trimite-l de sărbători la noi, ca să vadă cu ochii că aici este locul lui". Trebuie să mai notăm că îl ceruse ca arhiereu-vicar şi bătrânul episcop Nicolae Ivan de la Cluj (cf. vol. *Episcopul Nicolae Ivan, 1858-1936, ctitorul reînviatei Episcopii a Vadului, Feleacului şi Clujului. Studii şi documente,* Cluj-Napoca, 1985, p. 235-257).

Dumnezeu a rânduit, însă, cum a fost mai bine. La 28 aprilie 1936, Colegiul Electoral Bisericesc, întrunit la Bucureşti, alegea ca episcop al Oradiei pe profesorul Nicolae Popovici, iar în ziua următoare pe profe-

sorul-rector Nicolae Colan ca episcop al Vadului, Feleacului şi Clujului. Au fost zile de mare bucurie pentru cele două eparhii, dar şi pentru întreaga noastră Biserică. Potrivit pravilei noastre bisericeşti, a fost tuns în monahism la mânăstirea Cozia, după care a fost hirotesit arhimandrit. La 1 iunie 1936 a fost hirotonit arhiereu în catedrala mitropolitană din Sibiu de un sobor de arhierei: mitropoliţii Nicodim Munteanu al Moldovei, viitorul patriarh, şi Nicolae Bălan al Ardealului, episcopii Vartolomeu Stănescu al Râmnicului, Ghenadie Niculescu al Buzăului, Andrei Magieru al Aradului, Ioan Stroia al Armatei, arhiereul-vicar Vasile Stan de la Sibiu şi Nicolae Colan al Clujului (hirotonit arhiereu în ziua precedentă). În ziua de 2 iunie a fost „învestit" la palatul regal din Bucureşti, iar la 28 iunie 1936, înscăunat în catedrala zisă „cu lună" din Oradea, de către mitropolitul Nicolae Bălan.

Noul episcop şi-a îndreptat atenţia spre multele probleme cu care se confrunta Biserica în acea perioadă. Era mereu prezent la slujbele oficiate în catedrală în duminici şi sărbători, dar mai ales „în misiune" în diferite parohii, la sfinţiri de biserici şi cu alte ocazii. Şi aici s-a dovedit acelaşi strălucit predicator ca şi la Sibiu. Este regretabil că la vremea respectivă cuvântările ierarhilor nu erau înregistrate sau publicate în periodicele eparhiei, cum se obişnuieşte astăzi. O frumoasă impresie lăsau şi pastoralele sale, cu ocazia sărbătorilor de Paşti sau de Crăciun, care erau citite în toate bisericile eparhiei. În 1942 a publicat la Beiuş volumul intitulat *Lespezi de altar* (176 p.), care înmănunchea unele din cuvântările sale festive (la alegere, hirotonie, înscăunare, la deschiderea adunărilor eparhiale ş.a.), precum şi pastoralele de până atunci. Era nelipsit la pelerinajele organizate la mânăstirea Izbuc, la hramul acesteia, Adormirea Maicii Domnului. A sprijinit mişcarea religioasă „Oastea Domnului", aşa cum a făcut şi la Sibiu.

Ca fost profesor de teologie, a acordat o atenţie specială Academiei teologice din Oradea, sprijinindu-i pe profesori în activitatea lor didactică şi publicistică. De altfel, Academia avea cadre didactice de excepţie, între care Ştefan Munteanu, Ştefan Lupşa, Ioan Petreuţă, Dumitru Belu, Sofron Vlad, Teodor Savu, un timp Isidor Tudoran şi alţii. Foaia eparhială „Legea Românească" a apărut în continuare, cu materiale deosebit de interesante, absolut necesare în lucrarea misionară a preoţimii. A îndrumat mulţi tineri teologi de excepţie, aşa cum făcea şi mitropolitul Nicolae Bălan, dar toţi aceştia au suferit ani grei de detenţie în timpul regimului comunist (Petru Horhoianu, Ioan Negruţiu, Silviu Ioan Iovan, Nicolae Bordaşiu şi alţii).

În sectorul vieţii economice, notăm achiziţionarea unor imobile în Oradea (aşa cum procedaseră şi mitropoliţii de la Sibiu sau episcopul Nicolae Ivan de la Cluj), pe atunci surse sigure de venit pentru eparhie. Este vorba de mai multe imobile în apropierea reşedinţei episcopale, deci în centrul oraşului, 75 de jugăre de pământ în hotarul oraşului Salonta, două intravilane în centrul oraşului Beiuş. Iniţiase strângerea de fonduri pentru construirea unei catedrale episcopale, în „Parcul Traian", gând care

n-a putut fi transpus în practică din cauza evenimentelor de ordin politic care au urmat, dar nici după 1989.

Ca ierarh cu aleasă cultură, a fost implicat în „mișcarea ecumenică", în faza ei inițială. De pildă, în 1938 a reprezentat Biserica noastră la un Congres internațional al „Alianței pentru înfrățirea popoarelor prin Biserică", la Faris Bad - Larvik, în Norvegia.

Nicolae Popovici a avut un rol însemnat și în viața unei alte eparhii din părțile de vest ale țării. Printr-un Decret Lege din 7 noiembrie 1939 se înființa Episcopia Timișoarei. În decembrie 1939, Sfântul Sinod îl numea pe episcopul Andrei Magieru de la Arad „locțiitor de episcop", până la alegerea primului titular. Dar la 22 martie 1940 Magieru a renunțat la această calitate, ea fiindu-i încredințată episcopului de la Oradea. Așa se face că a devenit „locțiitor de episcop" al Timișoarei din martie 1940 până în martie 1941, când a fost investit și înscăunat noul episcop Vasile Lazarescu (deși ales la 12 iunie 1940!). În această perioadă a activității lui la Timișoara, s-au constituit Adunarea eparhială și Consiliul eparhial, s-au continuat lucrările de zidire a catedralei, a cumpărat câteva imobile pe seama noii Episcopii.

Activitatea atât de prodigioasă și pe multiple planuri a tânărului și energicului episcop a fost întreruptă în mod brutal de Diktatul de la Viena din 30 august 1940. Cu toate acestea, era hotărât să rămână la datorie, în teritoriul cedat, ca și fostul său profesor Nicolae Colan, acum episcop la Cluj. Dar la începutul lunii octombrie 1940, a fost arestat din dispoziția noilor autorități horthyste, iar la 4 octombrie - împreună cu alți 283 de intelectuali orădeni - a fost expulzat peste granița vremelnică, într-un vagon de marfă, spre Arad, unde a ajuns abia în ziua următoare. A fost primit cu dragoste de episcopul Andrei Magieru de la Arad. Și-a stabilit apoi reședința, cu întreg Consistoriul eparhial, la Beiuș; la Oradea a rămas arhimandritul Ioan Dinu, vicarul său (viitor stareț la mânăstirea Sâmbăta). În anul școlar 1940/41, o parte dintre profesorii Academiei teologice din Oradea au fost încadrați la Academiile din Arad și Caransebeș. Abia în toamna anului 1941, cursurile Academiei orădene s-au redeschis la Timișoara - sub îndrumarea noului episcop Vasile Lazarescu -, unde a rămas până în 1948, la desființarea ei. Mulți dintre preoții eparhiei Oradiei au fost nevoiți să-și părăsească parohiile.

În pofida faptului că „trupul" eparhiei fusese sfâșiat în două - ca întreaga Transilvanie, de altfel - în pofida războiului nimicitor din anii 1941-1945, activitatea episcopului Nicolae a continuat cu mai mult entuziasm: vizite canonice, sfințiri de biserici, hirotonii, slujbe și predici în biserica din Beiuș, devenită „catedrală episcopală" (de pildă, în 1944 a slujit și a predicat zilnic din Duminica Floriilor până în ziua a treia de Paști). În 1940, a reușit să treacă Școala normală de fete din Beiuș sub oblăduirea Episcopiei, ca școală „confesională". În 1943 a pus fundația unui orfelinat, tot în Beiuș, pentru copiii orfani de război. Asemenea mitropolitului Nicolae Bălan, și-a ridicat și el glasul, în repetate rânduri, împotriva injustului Diktat de la Viena și a ocupației sovietice a Basarabiei și a nordului Bucovinei.

În septembrie 1941 a participat, - alături de ceilalţi ierarhi din Ardeal şi Banat -, la cunoscuta „misiune bisericească“ din Basarabia şi Transnistria, iniţiată şi condusă de mitropolitul Nicolae Bălan. A făcut misiune, cu preoţii săi, în diferite parohii din judeţul Soroca şi dincolo de Nistru. În iunie-august 1942, a organizat el însuşi o nouă „misiune“, doar cu câţiva preoţi, care a durat cinci săptămâni, cu vizite în spitale de campanie, liturghii şi alte slujbe, sfinţiri de biserici şi de cimitire de eroi români, cu un număr impresionant de predici, 76 la număr; a străbătut Transnistria şi Ucraina, ajungând până la Odessa şi Kerci. În mai 1945 a plecat în cea de a treia misiune pe front, de data aceasta pe teritoriul Cehoslovaciei, pentru a duce cuvânt de mângâiere şi încurajare soldaţilor români răniţi sau celor care mai erau cantonaţi acolo.

S-a putut întoarce la reşedinţa sa din Oradea abia după 9 martie 1945, când Guvernul sovietic a permis reinstalarea administraţiei româneşti în fostele teritorii anexate abuziv de Ungaria. Şi totuşi, curând au reînceput zile grele pentru entuziastul episcop, ca de altfel pentru întreaga suflare românească. Iniţial se părea că era agreat de noul regim care s-a instaurat în ţară. De pildă, a făcut parte din delegaţia Bisericii noastre - condusă de patriarhul Nicodim - împreună cu arhiereul vicar Justinian Marina, viitorul patriarh - care a vizitat Uniunea Sovietică şi Biserica Ortodoxă Rusă, între 23 octombrie şi 5 noiembrie 1946. Iar între 28 mai şi 11 iunie 1947 - împreună cu episcopul Iosif Gafton al Argeşului - a fost unul din însoţitorii permanenţi ai delegaţiei Bisericii Ortodoxe Ruse, condusă de patriarhul Alexei al Moscovei, în cursul vizitei pe care a efectuat-o în România. În 1947, i se oferise o ultimă cinstire, fiind ales preşedinte al „Astrei“. Era ultima adunare generală (a 83-a), ţinută în prezenţa primului ministru de atunci, Petru Groza; episcopul Nicolae a fost al 12-lea şi ultimul preşedinte al Astrei, pentru că la scurt timp şi-a încetat existenţa. La 24 ianuarie 1948, a prezidat o ultimă şedinţă a Comitetului central al Astrei (cf. Pamfil Matei, *Asociaţiunea transilvană pentru literatura română şi cultura poporului român şi rolul ei în cultura naţională*, Cluj-Napoca, 1986, p. 133-136).

Iată motivele pentru care, în anumite cercuri bisericeşti şi chiar laice de atunci, Nicolae Popovici era prezentat ca virtual succesor al mitropolitului Nicolae Bălan la Sibiu şi chiar la tronul patriarhal, dat fiind faptul că patriarhul Nicodim depăşea vârsta de 80 de ani. Era cel mai îndreptăţit la o eventuală promovare, fiind cel mai tânăr, dar şi cel mai pregătit dintre ierarhii vremii (cu excepţia „seniorilor“ Sinodului, mitropoliţii Irineu Mihălcescu şi Nicolae Bălan), bucurându-se şi de un binemeritat prestigiu pentru neajunsurile îndurate în timpul Diktatului de la Viena.

Dar lucrurile s-au petrecut cu totul altfel. În august 1947, o serie de membri ai Sfântului Sinod au fost „puşi în retragere“, sub pretextul că erau prea înaintaţi în vârstă (mitropolitul Irineu Mihălcescu al Moldovei, episcopii Lucian Triteanu al Romanului, Cosma Petrovici al Dunării de Jos), acţiunea continuând în 1948, când au fost desfiinţate câteva eparhii prin contopirea lor cu altele, iar posturile de arhierei - vicari desfiin-

ţate. Eparhiile din Basarabia practic îşi încetaseră existenţa încă din 1944, ca urmare a ocupaţiei sovietice; fostul mitropolit al Bucovinei şi apoi al Transnistriei Visarion Puiu, refugiat în Apus în 1944, fusese condamnat la moarte „în contumacie", în 1946. Încă din 1945 începuseră arestările unor persoane indezirabile - între care şi preoţi -, acţiunea continuând cu multă duritate în anii 1948-1949 şi cei următori. În 1948 s-au desfiinţat mai multe şcoli teologice, de toate gradele, iar învăţământul religios a fost înlăturat din toate şcolile de stat, şi-au încetat apariţia majoritatea periodicelor bisericeşti (inclusiv „Legea Românească"). Tot în 1948 era desfiinţată Biserica română unită. Iată în ce condiţii trebuia să-şi desfăşoare Biserica activitatea de acum înainte. Marea majoritate a ierarhilor şi-au dat seama că, în conjunctura politică de atunci, nu se putea proceda decât cu multă înţelepciune, acceptând unele restricţii impuse de noul regim, deşi azi mulţi nechemaţi condamnă această atitudine. Experienţa tristă a Bisericii Ortodoxe Ruse şi a celorlalte culte din Uniunea Sovietică era binecunoscută tuturor; la noi trebuia evitată drama prin care trecuseră acestea.

Episcopul Nicolae a adoptat însă o atitudine diametral opusă, având curajul să condamne în public o serie de abuzuri ale noilor autorităţi. Iată câteva aspecte din atitudinea sa faţă de autorităţile comuniste şi mai cu seamă faţă de noua ideologie pe care încercau să o impună, aşa cum au rămas ele în amintirea unor contemporani. În săptămâna Patimilor din anul 1947, autorităţile militare locale au respins rugămintea episcopului de a-i pune la dispoziţie o „gardă militară" la mormântul Mântuitorului, în catedrală, din Vinerea Mare până la Înviere, aşa cum se obişnuia la Oradea. Acest refuz a fost comentat apoi de episcop în predica rostită atunci. S-au înregistrat apoi multe alte predici, prin care înfiera doctrina comunistă şi o serie de situaţii necunoscute până atunci.

Prin 1949 sau 1950 a avut loc, în Aula Institutului teologic din Sibiu, o întrunire a ierarhilor ortodocşi din Ardeal, în prezenţa ministrului Cultelor, profesorul universitar dr. Stanciu Stoian, a unor consilieri eparhiali, protopopi, preoţi şi chiar studenţi teologi. Episcopul Nicolae a avut curajul să ceară, pentru Biserică, dreptul de a face catehizarea tineretului în şcolile primare şi în licee, lucru pe care ascultătorii l-au receptat cu vii şi repetate aplauze.

Tot în 1949, într-o predică rostită în catedrala episcopală din Oradea, a făcut o amplă prezentare a personalităţii lui Şaguna, cu înfierarea denigratorilor săi din vremea aceea, iar în predica de la Anul Nou 1950, condamna abuzurile autorităţilor comuniste de atunci: arestări, deportări în Bărăgan, exproprieri, execuţii şi altele, multe dintre ele petrecute chiar pe teritoriul eparhiei sale.

Toate aceste lucruri au alertat autorităţile, mai cu seamă Securitatea. Aşa se face că i s-a cerut să-şi justifice atitudinea potrivnică statului într-o şedinţă oficială a Sfântului Sinod. La 5 octombrie 1950, episcopul Nicolae a dat o ultimă luptă în Sinod dar - după cum mi-au relatat unii contemporani ai evenimentelor - în loc să se justifice în faţa acuzaţiilor care i se aduceau, a prezentat un lung memoriu în care devenea el însuşi

acuzator al autorităţilor comuniste pentru atitudinea lor faţă de Biserică. Sfântul Sinod s-a văzut în situaţia penibilă de a-l „pune în retragere", în vederea aranjării drepturilor la pensie (!). Avea numai 47 de ani. I s-a fixat ca domiciliu obligatoriu mânăstirea Cheia, în munţii Ciucaş, pe valea Teleajenului, o ctitorie a doi fraţi călugări transilvăneni din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

În octombrie 1960, chemat parcă de „glasul pământului", a plecat pentru o scurtă vizită la Biertan. În ziua de 20 a lunii, Dumnezeu a chemat la Sine pe vrednicul Său ierarh, tocmai în satul în care văzuse lumina zilei, în Biertanul lui Zenovius cel din veacul al IV-lea creştin. Trecea în lumea de dincolo un strălucit profesor de teologie, un ierarh animat de o veritabilă râvnă „apostolică", un neînfricat militant împotriva regimului comunist ateu de la noi. A fost îngropat în cimitirul satului, lângă biserica în care a fost botezat cu 57 de ani în urmă. Slujba de prohodire a fost săvârşită de arhiereul Emilian Antal, retras şi el pe atunci la mânăstirea Topliţa, fiind de faţă şi mitropolitul Nicolae Colan, fostul său dascăl şi apoi coleg de profesorat şi de arhierie, dar şi „împreună pătimitori" în timpul ocupaţiei horthyste; a rostit un scurt cuvânt de pomenire Părintele Nicolae Neaga. Fostul Departament al Cultelor n-a permis să se scrie nimic despre el în paginile ziarului „Telegraful Român", la care colaborase atât de mult în tinereţe, sau în noua revistă „Mitropolia Ardealului", care se considera o „succesoare" a „Revistei Teologice", la care de asemenea colaborase ani în şir.

Vălul tăcerii s-a aşternut apoi peste memoria marelui ierarh timp de trei decenii. Abia după schimbările din decembrie 1989, personalitatea lui începe să fie pusă în adevărata ei lumină. Al doilea succesor al său în scaunul de la Oradea, episcopul Vasile Coman - care i-a fost student la Sibiu şi care avea un adevărat cult pentru el -, încercase, dar fără rezultat, să-i ducă rămăşiţele pământeşti de la Biertan în catedrala episcopală din Oradea, acolo unde le era locul. Acest lucru s-a făcut abia în ziua de duminică, 23 august, 1992, când rămăşiţele sale pământeşti - aduse cu două zile înainte din comuna natală - au fost depuse în catedrala episcopală din Oradea („biserica cu lună"), alături de înaintaşii săi, Roman Ciorogariu şi Vasile Coman; erau prezenţi *mitropolitul Antonie Plămădeală* de la Sibiu şi *arhiereul vicar Ioan Mihălţan*, actualul episcop al Oradiei.

*
* *

În cuvântarea rostită la instalarea sa ca episcop, la 28 iunie 1936, episcopul Nicolae Popovici amintea şi de cuvintele pe care i le-a spus, înainte de plecare, preotul militar Ioan Dăncilă şi anume că în Sibiul tinereţii lui „a făcut şcoală" la trei cruci: a lui Mihai Viteazul de la Şelimbăr, a lui Andrei Şaguna de la Răşinari şi la troiţa pe care au sfinţit-o amândoi la Şcoala de ofiţeri de infanterie. Episcopul mărturisea atunci că două cruci — de la Şelimbăr şi de la Şcoala de ofiţeri — l-au învăţat cum să slujească la altarul lui Hristos şi al Bisericii Lui. Cuvintele lui parcă au fost profetice, pentru că Nicolae Popovici a avut de

purtat, de atunci înainte, trei cruci: cea din timpul ocupaţiei horthyste, la Beiuş, cea din primii ani ai regimului comunist, la Oradea, şi cea a suferinţelor fizice şi morale de la Cheia.

Este greu de apreciat azi atitudinea demnă şi neînfricată a episcopului Nicolae. A fost bine că a devenit un „martir" al credinţei şi un „erou" al neamului ori era mai bine - pentru el şi pentru Biserică - dacă adopta o atitudine mai ponderată, mai prudentă, aşa cum au făcut cei mai mulţi colegi ai săi din Sinod? Aceştia din urmă nu pot fi învinuiţi de laşitate, şi cu atât mai puţin de „colaborare" cu autorităţile de acum mai bine de o jumătate de veac; ei au procedat altfel decât episcopul Nicolae pentru ca să nu-şi expună Biserica şi credincioşii la asupriri din partea autorităţilor, ştiind că „nu sunt vremile sub om, ci bietul om sub vremi", după cuvântul lui Miron Costin. Altfel spus, s-au „sacrificat" pe ei înşişi, numai din dorinţa de a-şi apăra preoţii şi credincioşii. Şi dacă ne mai gândim şi la faptul că urmaşul său la Oradea - impus de regim - străin de sufletul, de istoria şi, şi de aspiraţiile ardelenilor - n-a corespuns întru totul aşteptărilor eparhioţilor săi, parcă înclinăm să credem că o atitudine mai conciliară din partea episcopului Nicolae putea fi numai în folosul eparhiei şi al credincioşilor ei. Dumnezeu să judece în înţelepciunea Lui!

Astăzi, la 50 de ani de la înlăturarea sa abuzivă din scaun şi la 40 de ani de la trecerea episcopului Nicolae Popovici în nemurire, s-ar putea judeca altfel jertfa lui. Oricum, a fost un ierarh de excepţie al vremii sale, aşa cum îl prezenta, ca nimeni altul, părintele profesor Liviu Stan: „Ierarh cu rară pregătire cărturărească şi monahicească, înzestrat şi cu o energie greu de egalat... o podoabă a Ortodoxiei noastre şi un exemplar de elită al neamului românesc... Neobosit, modest, aspru cu sine şi blând cu alţii; a lucrat în tăcere, dar temeinic şi cu râvnă sfântă de apostol" („Telegraful Român", nr. 23 din 7 iunie 1942, p. 4). Astăzi este considerat un martir al Bisericii şi al neamului. Într-adevăr, este un martir al Bisericii, alături de mitropolitul Visarion Puiu, de episcopii uniţi şi catolici, de preoţii ortodocşi sau ai altor confesiuni închişi, deportaţi, împuşcaţi sau morţi în închisori. Dar este şi un martir al neamului, pentru că îşi înscrie cu cinste numele alături de al atâtor sute de mii de fii ai acestui popor de pe întreg spaţiul geografic şi etnic românesc care au avut curajul să se ridice împotriva regimului comunist ateu şi înrobitor. Viaţa lui de dăruire pentru neam şi pentru Biserică nu trebuie uitată!

BIBLIOGRAFIE: „Telegraful Român", an 84, nr. 24 şi 28 din 1936, „Legea Românească", an 26, nr. 13 din 30 iunie 1946 (ca şi întreaga colecţie a ziarului „Legea Românească" pe anii 1936-1947); Pr. Prof. Mircea Păcurariu, *Două sute de ani de învăţământ teologic la Sibiu, 1786-1986*, Sibiu, 1987, p. 325-326; Pr. Prof. Nicolae Neaga, *Episcopul martir dr. Nicolae Popoviciu*, în rev. „Mitropolia Ardealului", an 35, 1990, nr. 6, p. 99-104; „Legea Românească", an III, 1992, număr omagial, 12 p.; Pr. Prof. Mircea Păcurariu, *Dicţionarul teologilor români*, Bucureşti, 1996, p. 363.

Pr. Prof. Dr. MIRCEA PĂCURARIU

PREOCUPĂRI ICONOGRAFICE PRIVIND ARTA RELIGIOASĂ DIN TRANSILVANIA ÎN OPERA LUI I.D. ŞTEFĂNESCU

În anul 1997, la Fundaţia Academică „A. D. Xenopol" din Iaşi, apăreau, adunate într-un volum,[1] o serie de studii semnate de mai mulţi cercetători, având ca scop readucerea în prim-planul preocupărilor istoriografiei contemporane a personalităţii lui I. D. Ştefănescu. Figura sa era apreciată, cu acea ocazie, ca fiind de o asemenea complexitate încât „nici unul dintre noi nu i-o cunoaşte încă în întregime şi, iată, este nevoie de întâlnirea atâtor cunoaşteri, nevo t parţiale, ca să putem năzui la constituirea unui portret general dar totodată nuanţat al profesorului şi înainte mergătorului nostru".[2] Mai mult de atât, se afirma, în continuare, speranţa că această culegere de studii se va constitui într-un „îndemn pentru noi abordări şi pentru alte gesturi de pietate"[3] ce ar urma să adauge un contur şi mai bine precizat figurii marelui istoric român. De aceea nu ni se pare întâmplătoare includerea numelui lui I. D. Ştefănescu în programul editorial de excepţie, ce urmăreşte recuperarea „Cărţilor fundamentale ale culturii româneşti", şi care ne va oferi, într-un viitor apropiat, traducerea uneia dintre lucrările istoricului, apărute în Franţa înainte de cel de-al doilea război mondial.

Considerarea biografiei savantului scoate în evidenţă diversitatea neobişnuită şi adâncimea preocupărilor sale ştiinţifice, pedagogice şi sociale, cu atât mai importante cu cât ele apar concertate cu strădaniile unei întregi generaţii angajate în câmpul definirii identităţii culturale şi naţionale româneşti.

Totuşi, domeniul predilect al operei sale ştiinţifice este istoria artei bizantine, orientale şi vechi româneşti, unde iluştri contemporani ai săi, îi recunosc o contribuţie de „pionierat şi de statornicire disciplinară". În acest sens câteva chestiuni trebuiesc subliniate. În primul rând, aportul major pe care I. D. Ştefănescu l-a adus, în istoriografia epocii sale, ţine de o lărgire considerabilă a noţiunii de *izvor*, de *document*, spiritul abordărilor sale ştiinţifice fiind, la el, prin excelenţă, unul interdisciplinar; „istoria nu se putea scrie - în concepţia sa - doar cu texte şi prin texte, ci trebu a să facă apel la documente de orice natură spre a servi situaţia. *Documentul plastic, figurativul* începea să joace un rol de seamă în *reconstrucţie*, dat fiind că aceasta nu se mai mulţumea cu «evenimente», ci căuta să pună în valoare idei, conduite, sensibilităţi".[4] Pornind pe acest drum, deschis încă înainte de N. Iorga, I. D. Ştefănescu va face din „lectura vechilor picturi", din observarea construcţiilor religioase ale evului mediu, principala sa preocupare. Era convins că această nouă direcţionare va rodi în înţelegerea mult adâncită a tot ceea ce a însemnat progresia în timp şi spaţiu a spiritului românesc medieval. Creaţiile artistice religioase

nu reprezentau, din perspectiva sa, simple fapte, ci întruchipau valori care depăşeau spaţiul românesc, integrându-l într-un univers mult mai larg, romano-bizantin şi mai târziu european.

Expresia creaţiilor artistice româneşti le particularizează, însă această distincţie s-a realizat totdeauna în acord cu expresia creştină fundamentală a întregii lumi, din care spaţiul românesc făcea parte. În consecinţă, I. D. Ştefănescu înţelege să trateze comparativ problemele dezvoltării artei religioase româneşti şi străine, pornind de la principiul interinfluenţelor, a apropierilor sau disocierilor stilistice între Răsărit şi Apus. Rezultatul aşteptat, în urma cercetărilor considerate dintr-o astfel de perspectivă, era clarificarea „mentalităţii specifice unui popor", cu tot ce acesta asimilează, în planul spiritual şi material, din afară şi cu marca pe care reuşeşte să o impună în zona valorilor comune. Mai concret, folosind metode de cercetare şi o rigoare similare, în parte cu cele ale filologiei comparate, I. D. Ştefănescu a reuşit să evidenţieze că „în cadrul artei bizantine fiecare popor şi-a exprimat sufletul lui şi acela al epocii"[5]; în Balcani, Rusia şi în Ţările române, împrejurările specifice şi „eforturile pictorilor decoratori au imprimat operelor lor un anume ritm, nuanţe de cugetare şi aspecte de execuţie care le-au diferenţiat".[6]

Hotărâtor a fost, în considerarea artei noastre vechi, introducerea de către I. D. Ştefănescu a conceptului de iconografie (considerat ca disciplină aparte de cercetare). Iconografia îi apărea istoricului român „calea cea mai sigură de acces spre creaţia medievală"..., prin ea formele şi mecanismele sociale din epocă devenind inteligibile".[7] Studiul sistematic al iconografiei artei medievale româneşti îi va permite lui I. D. Ştefănescu să tragă concluzii deosebit de importante. În primul rând el va sublinia „factura bizantină şi nu balcanică"[8] a picturii bisericilor româneşti. Zugravii români au respectat cerinţele fundamentale ale iconografiei bisericilor bizantine în general. Pe de altă parte, cât priveşte arta religioasă a românilor din Transilvania, este meritul lui I. D. Ştefănescu de a fi dezvoltat conceptul de „artă lombardă". Acest concept vizează „realităţile artistice care ne legau şi ne integrau, încă de la începutul mileniului nostru, în lumea romanică care se întinde din Catalonia iberică şi Provenţa franceză, prin Engadina şi Valea Padului, peste Alpii Dinarici, până în Transilvania păstrătoare a celor mai vechi şi umile - prin *aparenta* lor imperfecţiune rurală - biserici de piatră de pe valea Streiului sau din regiunile intracarpatine învecinate Moldovei... înainte de înglobarea culturii noastre artistice în sfera bizantină de tip constantinopolitan sau atonit, de marcări de influenţă gotică sau renascentistă, armeană sau ivireană, până în secolul al XIX-lea".[9]

Cunoscut în special pentru preocupările sale amănunţite privind iconografia picturii murale moldoveneşti, I. D. Ştefănescu se înscrie ca un nume de marcă în seria cercetătorilor care au descifrat procesul complex al *sintetizării artei religioase din Transilvania.* Abordările sale urmăresc un drum deschis deja de istorici ca C. Petreanu şi Virgil Vătăşianu, realizările lor fiindu-i adesea extrem de utile. Studii sau monografii care să se refere într-un mod cuprinzător la fenomenul artei creştine în Tran-

silvania însă, nu existau, puţinele lucrări tratând fragmentar doar anumite aspecte. Este deci meritul lui I. D. Ştefănescu de a fi elaborat un studiu larg şi amănunţit al problemelor în opera publicată în 1932, la Paris, în cadrul colecţiei lui Gabriel Millet „Orient et Byzance" (vol. VIII), purtând titlul: „La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIXe siècle".[10]

Cartea se anunţă încă din „cuvântul înainte", „o lucrare de analiză şi de sinteză în acelaşi timp", urmărind studierea amănunţită a numeroaselor monumente ecleziale conservate şi realizarea unei sinteze menite să ofere cadrul unor cât mai cuprinzătoare problematizări şi posibilitatea determinării unor concluzii de ordin mai general.[11] Urmează, în acelaşi cuvânt-introductiv, prezentarea succintă a metodei de cercetare cu fixarea criteriilor de evaluare ale artei bizantine în general: istorice, tehnice, iconografice, stilistice şi estetice. În acest context, I. D. Ştefănescu subliniază problemele ridicate de datarea unor ansambluri murale şi mai ales de descoperirea operelor originale ascunse sub straturi de repictări. Cunoştinţele de ordin *tehnic* asupra frescei şi compoziţiei straturilor de tencuială au constituit criteriul cel mai potrivit pentru datarea unor picturi. În cadrul problemelor legate de *stil*, cercetătorul a recurs, încercând să explice geneza artei transilvănene, la două ipoteze care au fost în parte afirmate, în parte, contestate de alţi specialişti.[12] Prima, a cărei aplicare în studiu a fost extrem de utilă autorului şi a cărei confirmare s-a regăsit în multe din cazuri, se referă la „importanţa operelor de artă somptuară şi la legăturile care le alătură decorului mural al bisericilor".[13] A doua ipoteză, ce stă la baza explicării modului în care s-au cristalizat anumite forme stilistice (în special modul interinfluenţelor stilistice) în arta acestei părţi a României, priveşte existenţa unor grupări de artişti şi chiar a unor şcoli de pictură.[14]

Obiectul principal al preocupărilor lui I. D. Ştefănescu, în această lucrare, l-a constitu t, fără discuţie, problemele legate de *iconografie*, rezultatul considerării acestor chestiuni fiind remarcarea în operele artiştilor transilvăneni „a unei gândiri teologice izvorâte din mai multe surse şi urcând uneori spre o epocă străveche şi, de asemenea, a unor curente artistice şi filiaţii foarte interesant de urmărit...".[15] În acest sens, studiul picturilor transilvănene se dovedeşte mai interesant decât cel al decoraţiilor murale din Bucovina şi Moldova. Există totodată un număr mult mai mare de picturi foarte vechi, executate la sfârşitul secolului al XIII-lea şi începutul celui de-al XIV-lea. Unele pun în lumină existenţa mai multor tipuri iconografice care, în parte, „se leagă de Italia meridională şi de Orient. Altele... sunt perpetuări ale unor străvechi concepţii iconografice foarte interesante...".[16]

De o deosebită importanţă sunt şi criteriile *istorice* în abordarea cercetărilor. Studiul picturilor transilvănene necesită o raportare directă la documente istorice de altă natură decât cele plastice. Totuşi, un fapt remarcabil, ţine de ceea ce aceste picturi, constituite ele însele în veritabile surse istoriografice, semnalează cu privire la viaţa şi civilizaţia românească din Transilvania în epoca fundamentării principatelor Ţării Ro-

mâneşti şi Moldovei, şi chiar mai devreme. „Ele ne vorbesc în acelaşi timp, despre curente artistice a căror evoluţie o cunoaştem insuficient şi în particular ne oferă semnale asupra repartizării influenţelor artei romanice, asupra artiştilor lombarzi".[17]

Primul capitol al lucrării trece în revistă probleme ce ţin de schiţarea contextului istoric şi de conturarea ariei geografice în care au apărut primele monumente de artă creştină din Transilvania. Astfel, o serie de biserici străvechi conservate (în întregime sau parţial) se găsesc peste tot în „vechea Ţară a Zarandului şi în Haţeg. O a doua serie se întâlneşte în împrejurimile oraşului Sibiu şi în Ţara Oltului, în regiunea sub-carpatică din vecinătatea Ţării Româneşti. O a treia serie se grupează în regiunea nord-estică, în Ţara Maramureşului, în vecinătatea Moldovei".[18] Prezenţa acestor monumente este importantă pentru perioadele timpurii ale evului mediu românesc în special după secolul al XI-lea când este atestat faptul, de covârşitoare importanţă, al perpetuării a două sau trei organizaţii politice autonome ale românilor din Transilvania, după cucerirea ei de către unguri. Chiar după pierderea acestei autonomii, există dovezi suficiente care mărturisesc despre menţinerea unor privilegii importante ale voievozilor români, până către secolele al XV-lea şi al XVI-lea. „Monumentele religioase ale Transilvaniei furnizează o întreagă serie de portrete ale acestor prinţi, datate în marea lor majoritate. Aceştia sunt pictaţi pe pereţii bisericilor în veşmintele lor militare ori în costumele de aparat, alături de regii Ungariei, suzeranii lor".[19] În toată istoria care a urmat pătrunderii ungurilor şi impunerii dominaţiei lor în Transilvania, românii şi-au conservat identitatea etnică şi au continuat să-şi cultive propriile valori spirituale. „Ei erau ortodocşi şi aparţineau Bisericii Orientale, ca şi fraţii lor din celelalte două state."[20]

Analiza monumentelor ajunse până la noi debutează, în lucrarea lui I. D. Ştefănescu, cu observaţii generale asupra *elementelor de arhitectură şi a manierei de construcţie*. Astfel, bisericile din Haţeg sunt clădite din piatră iar stilul lor arhitectonic specific respectă pe de o parte vechile tradiţii locale iar pe de alta e racordat la stilul romanic din secolele al XII-lea şi al XIII-lea. Tradiţia bisericilor de lemn din Maramureş, care urcă în timp, după cum precizează I. D. Ştefănescu, până în secolul al XIII-lea şi al XIV-lea, se explică prin „perpetuarea unui vechi stil local şi prin influenţa arhitecturii de lemn din regiunile nordice".[21] Bisericile conservate în împrejurimile Sibiului şi în Ţara Oltului sunt mai puţin specifice în ce priveşte arhitectura şi ţin de o perioadă mai recentă.

Discutând *planul şi concepţia structurală* a celor mai vechi monumente, I. D. Ştefănescu le împarte în mai multe categorii. Prima categorie se referă la o structură *romanică* şi în ea se regăsesc biserici foarte vechi precum cele de la Streiu, Sântă-Mărie Orlea sau vechea biserică reformată din Deva. Un plan bazilical mai complex oferă cazul monumentului de la Strei-Sân-Giorgiu, biserică a cărei navă transversală e încoronată de o mică cupolă. Planul aşa-zis *„sârbesc"* e caracteristic bisericii mânăstirii Prislop care fixează o categorie aparte.[22]

Altarele prezintă şi ele două maniere de boltire, fie în „boltă în cruce pe ogive", fie în sistemul unei calote de zidărie. În primul caz, decoraţiile picturale vor acoperi spaţiile triunghiulare ale boltei iar în cel de-al doilea decoraţiile se vor realiza la fel ca în Ţara Românească.[23]

Naosul, de plan dreptunghiular în cazul monumentelor ce respectă structura romanică, prezintă abs'de laterale şi e acoperit în şarpantă. Uneori absidele laterale sunt vizibile la exterior, ca în cazul bisericii de la Nucşoara, alte ori ele sunt ascunse în masa de zidărie. Pereţii naosului susţin picturi repartizate pe două sau mai multe registre, cu scene încadrate de chenare roşii, registrului infer'or fiindu-i caracteristice figuri de sfinţi în picioare. Biserica de la Nucşoara prezintă o boltire aparte a naosului - în boltă longitudinală, semicil'ndrică.

Arcul triumfal, ce leagă naosul de altar, prezintă decoraţii pe întreaga sa suprafaţă.

Pronaosul există, ca încăpere, în toate cazurile studiate, semnal evident al respectării sistemului de compartimentare a spaţiului eclesial specific bisericilor ortodoxe (altar, naos, pronaos), fiind şi el decorat cu picturi murale.

La exterior este decorat pictural doar timpanul portalului vestic şi uneori intrarea în clopotniţă.

Cea mai întinsă parte a lucrării, în referirea la bisericile Transilvaniei, o ocupă analiza sistematică a *picturilor murale* conservate. Obiectul cercetărilor l-au constituit deci fragmente ale decoraţiunilor originale aflate în stadii difer'te de degradare. Referindu-se la cele mai vechi monumente, I. D. Ştefănescu a remarcat existenţa unui singur ansamblu mural original păstrat integral la biserica din Sântă-Mărie Orlea. Alte ansambluri pe care le putem cerceta astăzi au suferit de-a lungul secolelor restaurări şi repictări care, însă, ne permit să descifrăm cel puţin ordonarea iconografică originală.

Cercetările efectuate asupra acestei serii, relativ extinse, de ansambluri picturale au condus la concluzia existenţei mai multor tipuri iconografice ce au stat la baza alegerii şi ordonării scenelor. I. D. Ştefănescu stabileşte şi intervalul de timp în care aceste picturi murale au fost realizate, datându-le în perioada cuprinsă între a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi sfârşitul secolului al XVI-lea.[24]

În general, picturile transilvănene sunt considerate de cercetător ca fiind remarcabile şi de mare interes datorită rarităţii subiectelor alese şi a importanţei programului iconografic.

Următoarea etapă de parcurs în lucrare se referă la analiza principalelor *tipuri iconografice* întâlnite în decoraţiunile bisericilor vechi d'n Transilvania. Cercetările au urmărit la început modul de distribuire iconografică deci felul în care artiştii au ales locul fiecărei scene, în cadrul oferit de fiecare compartiment al bisericii.

Un prim tip iconografic ordonează decorul cupolei de deasupra navei. Trebuie să nu uităm însă că cel mai vechi decor al unei cupole nu este datat mai devreme de secolul al XVI-lea şi se găseşte la biserica din Gura-Sada. Datarea e făcută cu probabilitate şi aparţine lui I. D. Ştefă-

nescu. El ne aduce totodată aminte de faptul că la primele biserici construite în Transilvania, cupola lipsea.

Acest prim sistem iconografic de zugrăvire a cupolei naosului este conform sistemului bizantin, larg răspândit, spre exemplu, la bisericile din Ţara Românească. El presupune imaginea „Pantocratorului" înconjurat de serafimi şi îngeri; pe tamburul ce susţine cupola sunt pictate chipuri de profeţi.

O altă structurare iconografică poate fi urmărită şi este remarcată de I. D. Ştefănescu, la Hinidoara. Aici, distribuţia iconografică rezervă tamburului bolţii imaginea „Liturghiei îngereşti". Pe pandantivii ce fac trecerea de la planul circular al tamburului la cel rectangular al naosului sunt reprezentate *Simbolurile Evanghelîştilor* şi *Mandylionul*. Acelaşi tip iconografic de la Hinidoara e regăsit la mânăstirea Bodrog şi la paraclisul bisericii „Sf. Nicolae" din Braşov, cu precizarea că pe pandantivi apar chipurile sfinţilor Evanghelişti şi nu doar simbolurile lor.

Alte monumente, dintre care I. D. Ştefănescu aminteşte paraclisul nordic al bisericii „Sf. Nicolae" din Braşov, bisericile din Tălmăcel, Răşinari şi Avrig, prezintă semnele contaminării cu două tipuri iconografice din Ţara Românească. Ele sunt caracterizate prin două scene: „Tronul Hetimasiei" şi „Dumnezeiasca Liturghie" sau „Liturghia Îngerească". Mai este de remarcat de asemenea cazul bisericii din Răşinari unde, ierarhii îi înlocuiesc (în decoraţia tamburului bolţii) pe profeţi şi pe apostoli.

Şi în cazul altarului sunt statornicite mai multe moduri de distribuţie iconografică. Primul şi totodată cel mai vechi, luat în considerare, e prezent în bisericile de la Streiu şi de la Sântă-Mărie Orlea. În ambele cazuri la baza peretelui sunt pictate figuri de profeţi, de sfinţi ierarhi şi de apostoli. O particularitate există însă şi ea distinge picturile de la Streiu unde, apostolii sunt prezentaţi în momentul oficierii Liturghiei.

În altarul bisericii de la Strei-Sân-Giorgiu se descoperă imaginile unui al doilea tip iconografic, cu „Sfânta Treime" care ocupă bolta, scena „Crucificării" - la Răsărit şi imaginea „Sfintei Fecioare purtându-l în braţe pe Iisus-copil", "Iisus Hristos ţinând Sfânta Evanghelie" şi chipurile a doi ierarhi ocupând restul spaţiului.

Un al treilea sistem, aproape similar, chiar o variantă a celui precedent, se regăseşte la Leşnic şi în paraclisul nordic al bisericii „Sf. Nicolae" din Braşov, aici lipsind imaginea „Crucificării Mântuitorului". De asemenea, la Leşnic, pe bolta altarului apar „Fecioara" şi „Cel vechi de zile", iar la paraclisul de la „Sf. Nicolae", tot pe boltă este zugrăvită „Fecioara aşezată pe tron", susţinându-l pe Iisus - prunc" şi câteva scene din ciclul „Învierii".[25]

Un al patrulea mod de distribuţie iconografică e întâlnit pentru prima dată la Ribiţa şi la Densuş şi regăsit, mai târziu la Gura-Sada, Cetatea-Colţului, Sadu, Nucşoara, Hinidoara, Tălmăcel, Răşinari şi la paraclisul sudic de la „Sf. Nicolae" din Braşov. Acest ciclu este caracterizat de imagini cu caracter liturgic - scena „Anaforei" sau „Iisus - copil în patenă" încadrat de Sf. Vasile şi Sf. Nicolae - ierarhi, în rugăciune (Ri-

biţa), „Mica şi Marea intrare" (Densuş), „Cina cea de taină" şi „Fecioara Mijlocitoare" (Sadu, Nucşoara, Hinidoara, Tălmăcel şi paraclisul sudic de la „Sf. Nicolae" din Braşov). La Bodrog, scena „Cinei" înlocuieşte „Împărtăşania Apostolilor" şi e acompaniată de reprezentarea „Anamnezei".

Un ultim tip iconografic distribuie, pe pereţii altarului, în bisericile din Făgăraş şi Avrig, scene din „Viaţa Fecioarei", alături de „Cuminecarea Apostolilor" şi imagini de sfinţi ierarhi.[26]

Este remarcată mai departe prezenţa decoraţiunilor pictate în absidiolele altarului. Cele mai vechi imagini reprezintă „viziunea Sf. Petru în Alexandria" şi „Crucea cu instrumentele Patimilor". Decorul ultim pare să fi fost cel mai vechi, câtă vreme, este întâlnit la Streiu, Sfântă-Mărie Orlea şi la Strei-Sân Giorgiu. În cazul reprezentărilor mai noi apar scene mai variate, fie simbolice, fie cu trimiteri la episoade biblice: „Iisus - izvorul vieţii", „Sacrificiul lui Avraam" (Sadu), „Hristos - Milostiv" „Cel vechi de zile", „Porumbelul" (Făgăraş), etc.

Iconografia naosului prezintă distribuţia cea mai interesantă a scenelor în cazul celor mai vechi monumente păstrate în Transilvania: Streiu, Sântă-Mărie Orlea, Strei - Sân-Giorgiu şi vechea biserică reformată din Deva. I. D. Ştefănescu începe analiza lor precizând că, cu excepţia bisericii Sântă-Mărie Orlea, la toate monumentele amintite picturile navei s-au păstrat doar fragmentar.

La ansamblul păstrat integral, în directă legătură cu hramul bisericii, scenele pictate prezintă „viaţa Fecioarei Maria". Există, cu privire la aceste picturi, evidente semnale că artiştii s-au inspirat din tradiţia apocrifă. Mai apar aici zugrăvite „Minunile lui Iisus" şi „Ultima judecată". Scena „Bunei Vestiri" ocupă spaţiul arcului triumfal, unde este figurată, în centru şi imaginea „Mântuitorului pe cruce". „Judecata din urmă" e zugrăvită pe peretele sudic al naosului (Strei Sân Giorgiu) iar „Prodromul" păstrează aceeaşi situare ca la biserica episcopală din Argeş, unde, de altfel, imaginea sa este copleşitoare, în partea dreaptă a iconostasului, la baza arcului triumfal.

Un alt tip iconografic, întâlnit la Cetatea-Colţului şi în paraclisul sudic al bisericii „Sf. Nicolae" din Braşov, stabileşte un paralelism, în modul distribuirii anumitor scene, între Vechiul şi Noul Testament. Astfel primul monument plasează scene din Vechiul Testament pe peretele de nord şi episoadele Noului Testament pe pereţii de la est şi sud. „Judecata de apoi" este situată pe peretele vestic. La „Sf. Nicolae" din Braşov sunt puse în dialog imagini vechi-testamentare cu scene de martiraj.

Un alt grup de monumente mult mai numeros cuprinde bisericile de la Crişcior, Ribiţa, Leşnic şi multe alte lăcaşuri al căror program a fost inspirat de primele amintite. Din acest al doilea grup fac parte bisericile din Sadu, Bodrog, Hinidoara, Făgăraş, paraclisul nordic de la „Sf. Nicolae" din Braşov.

Primele trei monumente care le-au inspirat pe celelalte păstrează, în decoraţiunile navei, un număr relativ mic de subiecte, cea mai mare parte fiind distruse în timp. Ordonarea iconografică pare să fi cuprins,

după părerea lui I. D. Ştefănescu, scene reprezentând „Minunile şi Patimile Domnului", dispuse în registre, de jur împrejurul încăperii.[27] Alte particularităţi ale acestui din urmă program sunt reprezentate de scene destul de variate ca tematică, specifice fiecărei biserici. La Sadu de exemplu, pe arcul triumfal sunt pictate medalioane reprezentând sfinţi apostoli şi ierarhi; o scenă datată mai târziu, spre secolul al XVIII-lea sau al XIX-lea, redă „Încoronarea Fecioarei". La mânăstirea Bodrog, absidele de nord şi sud oferă o ilustrare a imnografiei legate de hramul bisericii, cu preamărirea Sfintei Fecioare şi a Sfintei Treimi.

În preocupările lui I. D. Ştefănescu biserica din Densuş ocupă, la acest capitol, un loc aparte. Iconografia naosului acestui monument cu totul remarcabil, prezintă particularităţi interesante. Pereţii acestei încăperi sunt zugrăviţi cu figuri de apostoli, sfinţi, „medici fără de arginţi", sfinţi martiri şi arhangheli. Lipsa altor subiecte, prezenţa celor enumerate apropie acest monument, în concepţia istoricului român, de picturile bisericii Kazandjilar-Djami, din Salonic, unde picturile recent descoperite (la acea oră), păreau să releve acelaşi sistem decorativ.[28]

Cât priveşte pictura murală din pronaos, un singur monument mai păstrează pe pereţii săi o astfel de decoraţie originală. E vorba de nartexul bisericii de la Sântă-Mărie Orlea. Aici artistul a fixat scene ce preamăresc martiriul unui sfânt şi scene ctitoriceşti. Celelalte cazuri în care se păstrează pictură în pronaos, sunt ceva mai recente şi se pot întâlni la Prislop, Tălmăcel, Răşinari, paraclisul nordic de la „Sf. Nicolae" din Braşov şi la Avrig. Tipul iconografic al acestor biserici e caracterizat prin scene destul de variate cum sunt: „Acatistul Maicii Domnului" şi imagini reprezentând sinoadele ecumenice (Tălmăcel); „Apocalipsa Sfântului Ioan" (Răşinari); „Judecata de apoi" („Sf. Nicolae" din Braşov). La Făgăraş şi Sadu, biserici a căror decoraţiuni ocupă un loc aparte, întâlnim, pe lângă „Acatistul Maicii Domnului", „legenda dreptului Iosif" (cu trei scene păstrate), „carul lui Ilie", „arborele vieţii" şi, foarte interesant, imagini din istoria lui „Varlaam şi Ioasaf".

Exonartexului îi sunt specifice scene precum „Sfânta Fecioară cu pruncul", „Înaintemergătorul", „Cei patruzeci de mucenici", imagini din „Acatistul Maicii Domnului" şi cel al „Rugului aprins". La Făgăraş se păstrează o redactare a scenei „Deisis" cu „Înaintemergătorul" înlocuit de Sfântul Ierarh Nicolae. „Judecata din urmă" apare şi ea la Răşinari şi Tălmăcel.

În fine, observaţiile lui I. D. Ştefănescu vizează şi eventualele *decoraţiuni ale exteriorului bisericilor* transilvănene. Cele mai multe dintre acestea şi totodată cele mai vechi, par, după opinia cercetătorului, să nu fi prezentat la exterior decât o singură pictură, situată pe timpanul de vest, deasupra intrării. I. D. Ştefănescu enumeră subiectele reprezentate în fiecare caz, cu „Hristos milostiv" la Streiu, „Fecioara cu pruncul" la Ostrovul Mare, etc. Doar puţine biserici transilvănene păstrează pe pereţii lor exteriori urme ale unor scene mai complexe. Este cazul fragmentelor păstrate pe peretele exterior, nordic al bisericii din Crişcior şi la Lipova,

cu reprezentarea „Judecății de apoi", figuri de profeți și de apostoli la Sadu, iar la Rășinari, pe fațada sudică se observă figuri de sfinți și scene din „St hirile Crăciunului", peste care se desfășoară și aici „Judecata de apoi". La Săliște, pe lângă scena „Judecății" și a unor imagini din „viața Fecioarei" este reprezentat „psalmul 148". În cele din urmă, la Avrig, pictura adăpostită de nișe oferă imagini precum „Duminica Floriilor", „învierea lui Lazăr" și icoana Sfântului Sava.

Faza următoare a cercetării iconografice se constituie, în lucrarea lui I. D. Ștefănescu, în analiza temelor ce apar în decorațiunile murale transilvănene. Cea mai de interes temă, după cum consideră cercetătorul, pare să fie cea legată de subiectele liturgice. Ilustrarea Sfintei Liturghii este, de regulă rezumativă. La Streiu se întâlnește o interesantă reprezentare a momentului liturgic al „binecuvântării Sfintelor Daruri". Analize atente au condus la concluzia legăturii existente între imaginile de aici și tradițiile unei Liturghii foarte vechi. Momentul liturgic al întoarcerii procesiunii „Darurilor" este reprezentat la Gura-Sada: Hristos-Ierarh poartă mitră iar doi îngeri îi prezintă patena și potirul învelite în ștergare liturgice. Tema e reluată la Leșnic și, într-o redactare mai clară, în paraclisul nordic de la biserica „Sf. Nicolae" din Brașov: Iisus Hristos-Ierarh stă înaintea altarului înconjurat de îngeri, iar Sfânta Treime simbolizată, întregește imaginea. De fapt, în mai toate bisericile întâlnim imagini ale lui Hristos-Ierarh conducând cortegii de îngeri, preoți și diaconi. La Hinidoara dar și în alte locuri (Rășinari, paraclisul sudic de la „Sf. Nicolae" din Brașov și Avrig) întâlnim o reprezentare a „punerii în Mormânt" scenă a cărei inspirație trebuie să fi ținut de procesiunea „Sâmbetei Mari" și de Liturghia Sfântului Vasile.

„Iisus-prunc în patenă încadrat de ierarhii - Sf. Vasile și Sf. Ioan Hrisostomul, aflați în rugăciune, este o imagine legată, după concluziile cercetărilor lui I. D. Ștefănescu, care a analizat imagini cu teme similare în Serbia, de o tradiție apărută în Transilvania doar în secolul al XVI-lea, la Gura-Sada și Cetatea Colțului dar și la Ribița. Tradiția figurării acestor scene va continua în secolele următoare, al XVII-lea și al XVIII-lea (Nucșoara, Hinidoara, Bodrog, Făgăraș, Tălmăcel).

Ritualul „Cuminecării" - figurat prin „Împărtășania Apostolilor", ori prin scena „Cinei celei de taină", ca moment al instituirii „Euharistiei" este un subiect destul de rar întâlnit în Transilvania aparținând secolului al XVI-lea. I. D. Ștefănescu atribuie această temă influenței artei din Țara Românească. Tot el constată că această temă a „cuminecării apostolilor" lipsește în cele mai vechi biserici al căror program iconografic ținea de o tradiție diferită și mai veche.

Picturile transilvănene nu au ilustrat alte slujbe în afara Liturghiei. Imnurile Bisericii apar rar în imaginile zugrăvite. Totuși există câteva exemple. „Troparul Sfintei Fecioare" apare pictat la Bodrog și la Sadu iar la biserica din Săliște există o ilustrare a psalmului 148 (sf. sec. XVIII). Din scenele „Acatistului Născătoarei de Dumnezeu" nu sunt pictate la Tălmăcel, Rășinari și Avrig, decât câteva: „Buna Vestire", „Adorația magilor" și „Fecioara milostivă". Temele legate de Sfânta Fecioară ocupă

un loc aparte şi sunt întâlnite destul de des. Este, cum am mai spus, evidentă în această temă preferinţa artiştilor de a se inspira din cărţile apocrife. Aceste scene apar şi se dezvoltă devreme, păstrându-ni-se imagini interesante din secolele al XIV-lea şi al XV-lea, la Sântă-Mărie Orlea, sau vechea biserică reformată din Deva, la Nucşoara, Sadu sau Făgărăş. În legătură cu „Viaţa Sfintei Fecioare" apar zugrăvite o serie întreagă de alte personaje: Ioachim şi Ana, Zaharia şi Elisabeta, Ioan Botezătorul.

Temele biblice sunt prezente iar dispoziţia lor în spaţiul bisericii ţine seama de un paralelism prin care sunt puse în voloare scene din Vechiul Testament cu altele din Noul Testament. Acest fenomen considerat caracteristic pentru secolul al XVI-lea, subliniază legătura intimă ce uneşte cele două cărţi sfinte. Scene din „viaţa dreptului Iosif" sau scene de „Acatist" apar alături de altele ce prezintă „arca lui Noe", „carul lui Ilie", sau istoria lui Iona (Făgăraş, „Sf. Nicolae" din Braşov, etc.), iar mai târziu, în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, la Sadu şi Răşinari vor fi pictate figurile profeţilor Ilie şi Elisei. Nu în cele din urmă trebuie amintite teme importante precum „Apocalipsa lui Ioan" (Sf. Nicolae" din Braşov şi Tălmăcel) şi „Judecata de apoi".[29]

Concluzia la care ajunge I. D. Ştefănescu, cercetând tematica picturii murale din Transilvania, este, aşa cum remarca într-un studiu recent I. Barnea, realitatea împletirii mai multor curente artistice şi o bogată tradiţie. Scena „Liturghiei Apostolilor" de la Streiu trimite, de pildă, cu gândul la prima perioadă de înflorire a artei creştine. Anumite particularităţi ale picturii din Transilvania se leagă, în altă ordine de idei, de activitatea meşterilor lombarzi din secolele XIII-XIV şi de propaganda franciscană din aceeaşi perioadă.[30] Trebuie remarcat în continuare că cercetările începute odată cu elaborarea studiului la care ne referim, având ca obiect anumite teme ale picturii bisericilor transilvănene, se vor împlini mai târziu într-o serie de alte lucrări pe care savantul le va scrie până către ultimii ani ai vieţii sale. Astfel interesul stârnit de temele liturgice vor determina apariţia unor opere importante în studiul iconografiei între care amintim: „L'illustration des Liturgies dans l'art de Byzance et de l'Orient"[31] apoi un studiu similar „Peintures murales illustrant les liturgies".[32]

Ultima parte a lucrării este dedicată *analizei picturilor sub raportul tehnicii şi al stilului.*[33]

Cele mai multe picturi care s-au păstrat în Transilvania au suferit de-a lungul secolelor un proces de pronunţată degradare. În plus trebuie ţinut seamă de numeroasele restaurări şi repictări la care frescele originale au fost supuse, uneori fiind dificil să se discearnă, sub noua înfăţişare, pictura originală. Un număr însemnat de opere se găsesc, cu probabilitate, încă acoperite de var sau aşteaptă să fie descoperite de sub straturi ulterioare de pictură. Operaţiunile de scoatere la lumină a vechilor fresce cere profesionalism, fiecare caz ridicând propriile probleme şi aşteptând soluţii aparte. S-a întâmplat, cum sesiza I. D. Ştefănescu, ca spălările repetate să deterioreze anumite opere, cum s-a întâmplat ca stra-

tul de var ce acoperea uneori o veche pictură să o fi protejat în timp, în loc să aibă un efect negativ asupra ei. Se pare că în multe cazuri varul a protejat fresca de efectele dăunătoare datorate fumului lumânărilor, mai ales de când, cu 50-60 de ani în urmă, înlocuindu-se ceara de albine cu produse inferioare, efectul degradant a fost sporit.

I. D. Ştefănescu ne oferă o privire generală asupra stării de conservare în care se găsesc unele biserici importante prin decorul pictural pe care-l adăpostesc. Astfel condiţia picturilor de la Streiu, Sântă-Măria Orlea, Crişcior, Densuş este de avansată degradare. „La Streiu se disting cu dificultate figurile din altar; la Sântă-Mărie Orlea găsim picturi complet întunecate; La Densuş picturile au fost răzuite şi astfel deteriorate. Decorul altarului din Cetatea-Colţului este singurul care păstrează o tonalitate mai puternică şi mai apropiată de original".[34]

La bisericile din Gura-Sada, Ribiţa şi Crişcior pictura originală a fost în timp acoperită cu un strat de tencuială peste care s-a realizat un decor nou iar la Cinciş, vechea pictură a fost doar spoită cu var şi apoi aplicat un nou strat de pictură. În ultimul caz, înlăturarea picturii mai noi s-a făcut fără dificultăţi.

Compunerea şi aplicarea tonurilor de culoare au reţinut de asemenea atenţia specialistului care remarcă, încă de la început o diferenţiere între Transilvania şi Ţara Românească în ce priveşte gama cromatică folosită. Această gamă se compune, în cazul Transilvaniei, din albastru închis, dintr-o serie de nuanţe de roşu ce tind spre rozuri, din verde smarald, strălucitor, şi stabil, din alb şi dintr-un ton apropiat culorii tenului delicat. Cât priveşte structura chimică, toate aceste culori sunt oxizi minerali, măcinaţi şi dizolvaţi în apă.

Tencuiala, special preparată şi proaspătă în momentul aplicării culorilor, forma în combinaţie cu oxizii săruri fixe, foarte stabile şi rezistente în timp. În plus, carbonatul de calciu în soluţie prezent în tencuială, ţâşneşte în picături fine, alcătuind la suprafaţa picturii o pelicula devenită prin cristalizare transparentă şi rezistentă la factorii exteriori. În sens invers, culorile pătrund în stratul de tencuială, devenind mai profunde şi mai transparente. Pelicula care protejează fresca s-a păstrat în unele cazuri foarte bine (Strei, Sântă Mărie Orlea), în alte locuri, cum e Densuşul, spălările repetate au distrus-o oferind umidităţii, prafului şi fumului ocazia de a ataca culorile şi de a le degrada.

Alături de tehnica frescei, mai târziu, în secolele al XVI-la şi al XVII-lea s-a folosit tehnica „détrempe", când culorile erau aplicate în amestec cu apă şi clei. În aceste cazuri (Gura-Sada şi Cetatea-Colţului) tonurile sunt mai sticloase, mai puţin rupte.

Cât priveşte *tehnica desenului*, acesta este prezent ca suport al picturii în cele mai multe din cazuri. Cercetări atente i-au revelat lui I. D. Ştefănescu, existenţa la Sântă-Mărie Orlea, a unui desen precis, în roşu, corespunzând perfect picturii. Este deci probabil ca meşterii de aici să fi folosit cartoane cu schiţe premergătoare pe care le-au aplicat, ulterior, pe perete. La polul opus se situează pictura de la Streiu, unde cercetările

nu au putut dovedi existenţa vreunui desen prealabil. Mai mult, „pictorul a improvizat, pictând cu o libertate de spirit şi de mână uimitoare. Maestrul decorator pare să se fi amuzat caligrafiind figurile ca şi când ar fi scris pe perete".[35] În plus, picturile de la Streiu prezintă şi o altă notă distinctivă, zugraful oferind dovada talentului de fin observator al naturii. Figurile de apostoli sunt grăitoare în acest sens, portretele lor fiind surprinse pe viu, cu gesturi foarte fireşti şi chipuri individualizate, observaţia după model viu fiind în acest caz, al picturii de la Streiu, maniera care înlocuieşte, într-o anumită măsură, convenţia canonului bizantin. Un anume „naturalism" este sesizabil şi în anumite scene de la Sântă-Mărie Orlea sau la vechea biserică reformată din Deva, unde, spre exemplu, veşmintele sfinţilor sunt împrumutate din vestimentaţia cavalerilor medievali. Această atitudine caracterizată prin atenta observare a naturii şi a modelului viu, specifică anumitor artişti ce au lucrat în Transilvania în secolele al XIV-lea şi al XV-lea, este abandonată în secolele următoare, al XVI-lea şi al XVII-lea, când canonul picturii bizantine revine în drepturile sale.

Stilistica începuturilor picturii medievale în Transilvania este, după cum arată I. D. Ştefănescu, dificil de surprins câtă vreme puţine ansambluri murale s-au păstrat integral. Un exemplu de importanţă majoră, în analiza evoluţiei pe care a trasat-o stilul picturii bisericeşti, îl reprezintă, pentru secolul al XIV-lea sau începutul secolului al XV-lea, Sântă-Mărie Orlea. Aici pot fi descifrate mai multe serii de teme cărora le corespund două propuneri stilistice diferite. Prima serie este concretizată în admirabile figuri de apostoli şi în scene din „viaţa Fecioarei" iar caracterul stilistic este unul ilustrativ. O a doua grupă prezintă compoziţii monumentale precum „Buna Vestire", „Naşterea Domnului", „Floriile" şi „Înălţarea". Arta acestor din urmă opere este stilistic legată de maniera compunerii unor scene cu figuri aflate într-un cadru arhitectural.

Stilul remarcat de I. D. Ştefănescu şi în ansamblurile murale de la Streiu, Densuş sau biserica din Deva îşi are obârşia, după părerea sa, în arta ilustraţiilor literare, în special în miniaturile manuscriselor medievale.

Sunt analizate în cuprinsul acestui ultim capitol dedicat stilului, modalităţile în care sunt dispuse personajele în cadrul compoziţiei, felul în care a fost realizat drapajul veşmintelor şi rolul acestuia în sublinierea dinamismului ori staticii fiecărei figuri, varietatea tipologiilor fizionomice, factura decorurilor arhitecturale şi ornamentica ce însoţeşte şi integrează scenele.[36]

Trebuie amintit efortul remarcabil depus de I. D. Ştefănescu în privinţa identificării unor *maeştri ai picturii* din Transilvania. Este cunoscut astăzi autorul picturilor de la Streiu (înfăţişat de el însuşi pe pereţii bisericii şi purtând costum de cruciat). Nu se ştie însă nimic de autorii picturii de la Streiu-Sân-Giorgiu, Sântă-Mărie Orlea, Densuş şi în general ai ansamblurilor murale realizate în cursul secolelor al XIV-lea şi al XV-lea. Se cunosc însă, pentru sfârşitul secolului al XVI-lea, numele câtorva artişti. Întâlnim numele pictorului Mina, al lui Nicolae din Creta

care a lucrat la Alba Iulia în 1599 iar din secolul următor, inscripţiile zugrăvite pe pereţii bisericilor de la Hinidoara fac amintire de numele unor artişti care au restaurat şi repictat vechile fresce în anul 1654. Tot în acest secol este întâlnit şi numele unui pictor polonez - Nicolae. Este un caz special câtă vreme acum şi în perioada secolului următor zugravii cunoscuţi au fost români, cel mai adesea artişti proveniţi din mediul clerical şi monahal.

Influenţele stilistice ce pot fi urmărite în secolul al XVIII-lea în arta transilvăneană atestă prezenţa unor pictori, fie provenind din Ţara Românească, fie şcoliţi în această parte a ţării. Totuşi, stadiul cercetărilor considerat în momentul scrierii cărţii, nu oferă decât puţine lucruri despre instrucţia artiştilor, despre metodele de lucru şi despre epoca în care au trăit.

Ca o concluzie, la cele de mai sus, putem spune că prin atenta muncă de cercetare, prin observaţiile nemijlocite asupra fiecărui monument pus în discuţie şi prin raportările la literatura de specialitate apărută ca rod al preocupărilor altor oameni de ştiinţă, români şi străini, I. D. Ştefănescu a reuşit să dea o nouă lumină şi mai multă claritate profilului artei româneşti din Transilvania.

El vine, precum am văzut, cu această precizare că între monumentele eclesiastice din cele trei provincii româneşti, cele mai vechi se găsesc în sud-vestul Transilvaniei. Acestea datează din sec. al XII-lea şi de la începutul sec. al XIV-lea şi sunt racordate la o tradiţie încă şi mai veche.

Dacă sub raport arhitectural este incontestabilă o influenţă asupra lor a artei romanice şi a meşterilor lombarzi, din punct de vedere pictural trebuie reţinut că maeştri greci şi sârbi au introdus în Transilvania arta bizantină a Paleologilor, apropiind în acest fel tradiţia picturală transilvăneană de cea din Ţara Românească.

Dar, este neîndoielnic faptul că şi unii pictori polonezi şi italieni şi nu mai puţ n saşi din Transilvania au activat alături de cei greci şi sârbi.

Aceştia, lucrând la comandă, au respectat cu stricteţe programul iconografic al tradiţiei bizantine.

Punând în valoare specificul local al artei eclesiastice transilvănene, I. D. Ştefănescu ţine să precizeze că aceasta nu era totuşi o apariţie singulară ci ea se încadrează organic într-o arie mai largă a unui curent artistic de sorginte bizantină care se întindea din Halici şi Novgorod, prin Transilvania, Moldova şi Ţara Românească, până în sudul Dunării, în Grecia, Bulgaria şi Serbia.

IOAN OVIDIU ABRUDAN

NOTE EXPLICATIVE

1 I. D. Ştefănescu (1886—1981) - *Restitutio historiographica* (4), Academia Română, Fundaţia Academică „A. D. Xenopol", Iaşi, 1997, volum îngrijit de Al. Zub şi Flavius Solomon.

2 M. Voicana, *Arta şi istoria ei în scrierile de tinereţe ale lui I. D. Ştefănescu,* în vol. „I. D. Ştefănescu, — Restitutio historiographica", p. 47.

3 Al. Zub, I. D. Ştefănescu - *Restitutio historiographica*, Cuvânt înainte, p. 12.
4 Idem, I. D. Ştefănescu: profil istoriografic, în vol. „I. D. Ştefănescu...", p. 23.
5 I. D. Ştefănescu, *Iconografia artei bizantine şi a picturii feudale româneşti*, p. 52.
6 Ibidem.
7 Al. Zub, op. cit., p. 23.
8 Al. Andronic, *Conexiunea dintre istorie şi istoria artelor la I. D. Ştefănescu*, în vol. „I. D. Ştefănescu...", p. 43.
9 Mircea Voicana, *I. D. Ştefănescu, filozof şi sociolog*, în vol. „I. D. Ştefănescu...", p. 29.
10 Textul cuprinde IX+439 pag. + 4 planşe culori şi 96 alb-negru.
11 Idem, op. cit., Avant propos, p. VII.
12 Ibidem.
13 Ibidem.
14 Ibidem.
15 Ibidem, p. III.
16 Ibidem, Introduction, p. 3.
17 Ibidem.
18 Ibidem, p. 1.
19 Ibidem, p. 11.
20 Ibidem, p. 12.
21 Ibidem, p. 1.
22 Ibidem, p. 209.
23 Ibidem, p. 210.
24 Ibidem, p. 209.
25 Ibidem.
26 Ibidem.
27 Ibidem, p. 334.
28 Ibidem, p. 335.
29 Ibidem, pp. 337-339.
30 I. Barnea, *Preocupări iconografice în opera lui I. D. Ştefănescu*, în vol. „I. D. Ştefănescu...", p. 62.
31 Bruxelles, 1936, 184 pag.
32 Titlul întreg este: *„Peintures muralles illustrant les liturgies. Illustration des psaumes, hymnes liturgiques, „paremia" (prophéties) et litanies de consécration*, în RIR, V-VI, 1935-1936, pp. 158-183, fig. 1-13.
33 Idem, *„La peinture...*", pp. 362-372.
34 Ibidem, p. 362.
35 Ibidem, p. 366.
36 Ibidem, pp. 366-371.

POLITICA DE COLONIZARE BISERICEASCĂ A PAPEI INOCENŢIU III ŞI CRUCIADA A PATRA*

Începând cu diviziunea imperiului roman din timpul împăratului Teodosie (395), Europa îşi va delimita spaţiul în funcţie de factori beligeranţi. Extinderea teritorială în epocă este strâns determinată de evoluţia haotică a libertăţilor individuale şi de grup, aflate într-un raport de acord, de contradicţie sau de excludere una faţă de alta. În acest perimetru îşi vor afla originea un lung şir de războaie şi invazii.

Pars Occidentis a Europei se va confrunta, în timp, cu problemele celor trei frontiere ale sale. La nord-est se iveşte pericolul invaziilor barbare dinspre Rin şi Dunăre. De la învingerea hunilor în Câmpiile Catalonice (451), această frontieră va creşte în importanţă şi se va extinde spre Polonia, Ungaria şi Boemia, odată cu înaintarea colonizărilor Germaniei creştine. În vest şi nord-vest apar la graniţă invaziile normande. La sud se anunţă cel mai important pericol al vremii, începând cu primele succese ale cuceririi musulmane. Mediterana devine un „lac musulman", iar Europa creştină se angajează într-o luptă dificilă, afirmând cruciada. Cruciadele au costat Occidentul 4 sau 5 milioane de oameni, la o populaţie de abia 50 milioane,[1] însă au desăvârşit şi au stabilit spaţiul occidental în marginile sale meridionale.

*

La sublinierea caracterului unei epoci concurează mai mulţi factori. Dintre aceştia atrag atenţia variaţiile interne ale spiritului uman într-o perioadă de timp dată, dar şi variaţiile externe ale existenţei umane, cea mai importantă dintre ele fiind deplasarea puterii. Este firesc, deci, să ne întrebăm, cine conducea Occidentul secolelor XII—XIII, cine avea pretenţia de a conduce lumea şi de ce?

Înainte de toate, secolele XII—XIII presupun existenţa în plină epocă feudală. Mentalităţile sunt dominate în exclusivitate de o reacţie de apărare în raport cu percepţia locală a propriului habitat, de la locuinţă la domeniu. În acest context se dezvoltă o societate bazată pe relaţia om-om, exprimată printr-un lanţ de dependenţe. Economia foloseşte drept cel mai frecvent mijloc de plată a serviciilor — pământul. Seniorul primeşte pământul de la rege sau de la seniorul superior, cedându-l celor mai mici în rang sau ţăranilor, drept garanţie a unei existenţe securizate. Modul de viaţă feudal s-a imprimat şi trăirii creştine, regizând un scenariu similar relaţiei om - om în descrierea relaţiei dintre Dumnezeu şi om. În sec. XI, Biserica latină era total absorbită de societatea feudală, ca urmare a confiscării proprietăţilor bisericeşti de către carolingianismul timpuriu.

Datorită strânsei relaţii existente între om şi pământ, clericii îşi pierd independenţa, devenind vasali. Se instituie un sistem de proprietate specific german, *Eigenkirchentum:* paroh a şi tot ce se afla în inventarul ei, devenind proprietatea privată a găsitorului. Tot ce se construieşte pe un lot de pământ, aparţine proprietarului acestui lot, indiferent dacă între construcţii se află biserici sau mânăstiri. Preotul rezident este, de obicei, angajatul seniorului, putând fi concediat de stăpânul său feudal. În consecinţă, apare practica vânzării şi cumpărării de parohii, practica simoniei. Venirea gregorienilor în scaunul roman găseşte clerul catolic scufundat în ignoranţă şi incompetenţă. Neputând păstra propria neutralitate în mijlocul luptelor nobiliare intestine ale Italiei, însăşi papalitatea se transformă într-un vicariat al coroanei.[2] Până la jumătatea secolului XI, cel care conducea Occidentul era împăratul.

*

Orice deplasare de putere, orice schimbare a conducătorilor înseamnă totodată şi o schimbare de opinii, o altă gravitaţie istorică. De-a lungul istoriei occidentale, o problemă des întâlnită este cea a libertăţilor. Aceste libertăţi ce se ameninţă reciproc, limitându-se şi suprimându-se într-o succesiune niciodată paşnică, se descoperă drept un factor de progres. Datorită lipsei de importanţă a individului în raport cu grupul social, până la Renaştere, putem vorbi mai degrabă de *libertates* decât de *libertas*. Între libertatea ţăranilor, libertăţile urbane şi libertăţile teritoriale, libertatea Bisericii sau *Libertas Ecclesiae* este cea care interesează în mod deosebit. Momentul culminant al obţinerii ei presupune dobândirea unui şir întreg de libertăţi (religioase, politice, teritoriale) pentru o singură persoană - papa.

Schimbarea în Biserica Occ dentului apare în timpul papei Leon IX, începând cu inovaţia sistemului cluniacenz, în raport cu împăratul, şi disimulata încercare de impunere a autorităţii sale în Răsărit, la anul 1054. În ceea ce priveşte reorganizarea vieţii bisericeşti, Leon IX restaurează discipl na canonică, elaborează decrete împotriva simoniei şi imoralităţii, suspendă, excomunică şi depune pe nesupuşi. Tot el restaurează şi lărgeşte atribuţiile conducătorului roman; cardinalii sunt transformaţi în principal i săi consilieri. Cel care va reorganiza colegiul cardinalilor după modelul senatului roman este unul dintre cele mai integre personaje gregoriene: Petru Damian. El este cel care va afirma că, aşa cum taina săvârşită de un cleric nedemn nu este valabilă, nici un conducător secular nu poate guverna sau administra problemele bisericeşti după cum doreşte. Teoriile lui Petru Damian vor fi preluate şi dezvoltate de cardinalul Humbert, care va nega monarhia şi autoritatea temporală în general. Însă momentul afirmării propriei libertăţi în raport cu puterea seculară este cel în care Biserica, prin pontiful său Grigorie VII, îl va excomunica pe împăratul german Henric IV.

Concretizarea într-o formă scrisă a ideologiei reformatoare, afirmată de papa Leon IX, rămâne controversată culegere de texte atribuită papei Grigorie VII, sub titlul generic *Dictatus papae*. În aceste texte pontiful roman este prezentat drept un monarh absolut.

Însă ideile universaliste nu au apărut în sânul Bisericii Catolice odată cu gregorienii, ci sunt mai timpurii. Ele au la bază două principii fundamentale: pacea în Europa și unitatea lumii creștine. La creșterea sentimentului religios, datorată pragului dintre primul și al doilea mileniu creștin, se adaugă nevoia de arbitraj în diferendele politice, ceea ce, oferind Romei o potențare a prestigiului deținut, face posibilă dezvoltarea ideii universalismului politic medieval în gândirea lui Gerbert de Aquitania. Acesta este viitorul papă Silvestru II, una dintre cele mai ilustre figuri umaniste ale anului 1000. La cultivarea ideii unioniste participă și exponenții puterii seculare. Împăratul Otto III este el însuși un om de carte și unul dintre elevii lui Gerbert. Împreună vor elabora o concepție imperială, aplicată nu doar imperiului german, deja un conglomerat de popoare europene *(regnum francorum)*, ci unui corp politic ce dorea să-și afle identificarea cu Europa *(regnum teutonicorum)*.[3] Răsăritul european, însă, se contura drept o civilizație distinctă prin patronajul politic, spiritual și cultural exercitat de Bizanț. Pe de o parte, ambițiile universalismului catolic rămân posibile la un nivel simbolic, mama lui Otto III având origine greacă, iar împăratul fiind logodit cu o prințesă bizantină. Pe de altă parte, imperiul creștin visat de cei doi gânditori nu pretindea o unitate etnică și religioasă. Totuși, centrul său urma să fie Roma, iar conducător - împăratul german. Unicul liant ar fi fost cel de natură spirituală și fiecare națiune s-ar fi bucurat de independență pe plan intern. Împăratul și papa vor arbitra împreună lumea și problemele ei, cu inocentul scop de a exonera Europa de conflicte intestine.

Cei care au început să pună în aplicare această idee, au fost papii generației gregoriene. Astfel, Inocențiu III va ajunge să vorbească despre „respublicae christiana" care „si non est de facto, tamen est de iure".

Pericolul otoman este elementul ce a oferit premizele unității politice europene în secolele XII, XIII, singura expresie a acestei unități fiind cruciada. Cel care controla acest fenomen era conducătroul Europei. Papalitatea a căutat deci, prin această modalitate, să-și mărească prestigiul, să înlăture schisma, să-și extindă autoritatea și să-și asigure supremația.

Începând cu anul 1198, papă este Inocențiu III. Născut la Anagni, în 1160, Lotario, conte de Segni, a fost destinat carierei religioase, făcând studii teologice și de drept la Paris și Bologna; din 1187 diacon și din 1190 cardinal, se remarcă prin zel religios și viață austeră. La 38 de ani este ales papă sub numele de Inocențiu III, într-un moment în care Biserica Catolică se confrunta cu erezia și se afla în conflict cu Statul. După ce a restabilit ordinea religioasă și morală în Biserică și în comunitatea creștină, Inocențiu câștigă în repetate rânduri bătălia cu exponenții puterii seculare.

Succesor al Sfântului Petru și vicar al lui Hristos, papa este în viziunea lui Inocențiu *rex regum et dominus dominantium*, reprezentând cea mai înaltă autoritate asupra celor lumești, atât din punct de vedere material, cât și din punct de vedere spiritual. După cum sufletul este su-

perior trupului, tot astfel Biserica este superioară imperiului. Pentru Inocenţiu, suveranii temporali sunt doar vasali ai pontifului roman, pe care acesta îi putea investi sau demite din demnitatea lor. Această putere autoritativă asupra temporalului este dată papei de Dumnezeu prin privilegiul Sfântului Petru, statutul ei fiind fixat în termeni irevocabili:

„Romanus ponţifex... non solum in spiritualibus habet sumam, verum... etiam in temporalibus magnum ab ibso Domino potestatem" (Ep. VIII) „Non solum in Ecclesiae patrimonio, super quo plenam in temporalibus gerimus potestatem, verum etiam in aliis regionibus, temporalum potestatem casualiter exercemus" (Ep. V).

Însă principiul fundamental ale papei Inocenţiu III este:

„Domnul a dat lui Petru să guverneze nu doar toată Biserica ci toată lumea".

Prin principiul „non intendimus iudicare de feudo sed decernere de peccato", Inocenţiu arată modalitatea prin care pontiful roman îşi impune autoritatea în alte ţări, nealegând o cale feudală ci una moral-religioasă.[4]

Concepţia imperialistă a lui Inocenţiu dobândeşte o dezvoltare logică pe linia gândirii de factură gregoriană. Considerând că imperiul, în orginile sale şi în raţiunile sale de a exista, derivă din papalitate, el revendică o putere definitivă cu caracter centralizator asupra creştinismului. Din punct de vedere practic, foloseşte o manieră de aglutinare a structurilor sociale pe cât de religioasă, pe atât de politică.

Puterea imperială nu va fi suprimată ci însuşită. Astfel, în epoca lui Inocenţiu III se dispută hegemonia imperialistă asupra Europei. Pe de o parte se manifestă un imperialism al forţei materiale, afirmat de succesorii germani ai lui Carol cel Mare: Frederic Barbarosa şi Henric IV, pe de altă parte, papalitatea exercită imperialismul forţei morale în numele moştenirii tradiţiilor clasice ale Romei.

Visul lui Inocenţiu III duce la concentrarea eforturilor papalităţii în întreprinderea temerară de a absorbi întregul univers în catolicism. Africa şi Asia musulmană vor fi cucerite prin cruciadă, iar toate ţările creştine vor fi unite sub sceptrul pontifical. Este vorba despre un imperialism al „responsabilităţii", un ideal de „iluminare şi progres". Ca toate vastele întreprinderi de cucerire morală şi materială, planurile lui Inocenţiu III au nevoie de un concept ce poate justifica pretenţiile de suveranitate, iar acesta a fost găsit în mistica dreptului.[5] De această dată, revendicarea alianţei cereşti este mai explicită ca în cazul predecesorilor. Dacă Grigorie VII şi Alexandru III s-au numit „vicari ai Sfântului Petru", Inocenţiu III se va autointitula „vicar al lui Dumnezeu pe pământ".

Pentru a-şi vedea visul imperialist pus în aplicare, papa nu dispunea direct de un mijloc armat. Cruciada, deci, va asigura pelerinajul armat spre răsărit. În schimb, papa dispunea de o armată pacifistă, alcătuită din ordinele religioase care susţineau şi conservau influenţa Romei în zonele lor de activitate. Interdictul asupra naţiunilor şi excomunicarea personală a monarhilor precum Ioan fără Ţară şi Sanche al Portugaliei, ne arată că Inocenţiu III era suficient de puternic şi de versat în arta

politicii pentru a constrânge şi a se folosi de deţinătorii forţei militare. El va instaura regi precum cei ai Bulgariei şi Serbiei şi va pretinde detronarea împăratului Germaniei şi a regelui Angliei.

La data la care se concretizează ideea primei cruciade, Inocenţiu III era papă de un an. Acţiunile sale erau marcate de o pasională ambiţie de a institui şi consolida transcedentala autoritate a scaunului roman. Personalitatea sa se dovedeşte încă de la început marcată de o oarecare dualitate: prudenţa prevăzătoare şi judecata limpede, caracteristice structurii unui clasic, sunt înlocuite, în situaţii deosebite, de politicianul gata să folosească orice mijloc la îndemână. Această latură a personalităţii sale este bine camuflată de faptul că, în viaţa bisericească şi în cea seculară, Inocenţiu se afirmă ca un legiuitor de excepţie, capabil să aşeze bazele legale pentru urmărirea şi concretizarea pretenţiilor sale.

Ideea celei de a patra cruciade încolţeşte într-un mediu laic. În noiembrie 1199, contele Tibald de Campagne îşi invită prietenii şi vecinii la castelul său din Ecri, necesitatea unei cruciade fiind tema cea mai des discutată. Nepot al lui Richard Inimă de Leu şi al lui Filip Augustus, frate al contelui Henri care domnise în Palestina, Tibald este iniţiatorul proiectului celei de a patra cruciade. În acelaşi timp, papa Inocenţiu III se arată foarte deranjat de situaţia Răsăritului. El scria în 1199 patriarhului Aymar al Ierusalimului, cerându-i un raport detaliat, precum unui vasal al regatului franc.[6] Deoarece în 1197 murise Henri VI, la 1199 Inocenţiu se găseşte pe plan politic fără un adversar laic semnificativ.

În motivarea celei de a patra cruciade se regăsesc stimulii primelor trei, de această dată preponderenţi devenind cei materiali şi mondeni. Turnirurile şi atitudinea încurajatoare a doamnelor, promisiunea dobândirii unor titluri nobiliare, devin hotărâtoare. Această stare de lucruri este ilustrată de predica propovăduitorilor itineranţi precum Fulk de Neuilly:

> „Pelerinajul vă va oferi toate garanţiile. Promisiunea de a câştiga împărăţia cerurilor este sigură, iar speranţa prosperităţii temporale este şi mai sigură".[7]

Încă de la început, Inocenţiu III revendică cea de a patra cruciadă ca pe o afacere personală pe care, de drept, trebuia să o dirijeze. Din corespondenţa papei şi din *Gesta Innocentii Tertii,* lucrarea biografului său, rezultă că a patra cruciadă este opera exclusivă a Romei şi a agenţilor ei.

Pregătirea cruciadei a început cu intensificarea activităţii predicatorilor între care se remarcă Fulk de Neuilly şi Martin de Pairis.

Prima problemă a fost ridicată de găsirea vapoarelor pentru transportul spre Est, drumurile pe uscat nefiind practicabile.

Cel dintâi motiv de dispută şi de sciziune a fost deciderea obiectivului cruciadei. După unii istorici, ideea plecării spre Egipt aparţine lui Inocenţiu, deşi, din corespondenţa sa reiese că această problemă îi era indiferentă. Inocenţiu nu era, însă, omul căruia să i se potrivească o judecată bazată pe aparenţe. Din această pricină, viitorii cruciaţi s-au divizat în două tabere: tradiţionaliştii sau intransigenţii care doreau să meargă direct spre Locurile Sfinte, fără oprire, şi progresiştii sau oportu-

niştii care înţelegeau marele avantaj al atacării Egiptului.

Cunoaştem din lucrarea *Devastatio Constantinopolitana* că Inocenţiu este cel care recomandă baronilor Veneţia drept punct de plecare. „Creştinătatea v-a ales", avea să predice oratorul Villehardouin, veneţienilor. Deoarece nici veneţienii nu erau de acord cu Egiptul, contractul de transport prevedea vag „trecerea spre Ţara Sfântă".

Momentul convocării cruciaţilor, descris de istoricii papei ca fiind o reuşită: „părea că *toată lumea* s-a aliat să recucerească Ierusalimul", nu era, în realitate, decât un şir de întârzieri în raport cu programul şi de neprezentări la apel. Băncile veneţiene nu-şi respectau contractele.

Primul act de autoritate a papei, ce a reprezentat totodată şi o inovaţie, a fost refuzul de a deschide cruciada tuturor penitenţilor. Prin respingerea femeilor, bătrânilor şi infirmilor, din dorinţa de a avea armate ordonate, el încalcă dreptul unor credincioşi de a fi incluşi în contractul spiritual.

Deşi, după moartea lui Tibald de Campagne, în 1201, papa influenţează numirea lui Bonifaciu de Montferrat ca locţiitor, elementul laic al cruciadei nu i se va supune, ci din contră.

Cruciada debutează cu o acţiune de rebeliune a dogelui Veneţiei împotriva papei, constând într-o încercare de eliberare de sub controlul Bisericii şi de laicizare a mişcării.

Următorul moment critic al cruciadei a purtat numele Zarei. Deoarece veneţienii, cei ce furnizau fondurile necesare cruciadei, doreau să atace Zara, papa a trebuit să aleagă între a renunţa la cruciadă sau a tolera iniţiativa veneţiană. În consecinţă, Inocenţiu dezaprobă oficial acţiunea, însă lasă lucrurile să evolueze de la sine, scriind:

„Mai bine îndurăm un rău mijlociu pentru a obţine un bine mai mare".[8]

Din punct de vedere oficial, Bonifaciu de Montferrat primeşte ordin personal de la papă să nu plece la Zara, scrisorile pontifului ameninţând cu anatema cruciaţii care vor lupta împotriva creştinilor. Anatema papală se dovedeşte a avea o valoare mai mică decât contradiscursul dogelui Veneţiei, iar oraşul este atacat. Drept răspuns, papa avea să scrie cruciaţilor:

„V-am interzis sub pedepsele cele mai severe să atacaţi o forţă militară creştină, cu excepiţa cazului în care creştinii v-ar împiedica în drumul vostru şi ar avea o atitudine ostilă. Pe cei care nu ne-au ascultat îi declarăm excomunicaţi şi deposedaţi de privilegiul crucii".[9]

Dar, deşi excomunică pe veneţieni, el autorizează în acelaşi timp pe cruciaţi să păstreze contactul cu cei excomunicaţi, ca şi cum ar fi, de dragul nobilului scop al cruciadei. Scopul cruciadei trebuia să fie acelaşi cu al Bisericii, iar Biserica şi papa erau una.

Atitudinea lui Inocenţiu III, în această situaţie, ne descoperă mai degrabă chipul politicianului decât cel al păstorului de suflete, acceptând atât colaborarea cu creştinii anatematizaţi cât şi agresiunea asupra creştinilor, dacă aceştia se opuneau scopului cruciadei.

Corespondența dintre papă și baroni, desfășurată pe parcursul anilor 1202, 1203, indică intrarea cruciadei într-o fază nouă, inaugurată de o a doua schimbare a scopului inițial. Deși cruciații întrezăreau Ierusalimul sau Egiptul, ei încep să gândească tot mai des la Constantinopol. Inițiativa tânărului Alexius Comnenul de a redobândi tronul cu ajutorul Apusului, deschide un șir de tratative mai mult decât profitabile pentru cruciați și pentru conducătorul lor spiritual. Alexius promite să achite datoriile cruciaților către venețieni, să asigure din punct de vedere material și financiar mijloace de cucerire a Egiptului, adăugând o armată de 10 000 de oameni și întreținerea unei gărzi a Țării Sfinte, formată din 500 de cavaleri. Dar, mai presus de toate, el promite să supună imperiul grec papei și să sprijine unirea Bisericilor.

Rămași fără mijloacele necesare, cruciații nu puteau să ajungă în Siria, văzându-se astfel nevoiți să pornească iar împotriva creștinilor. Ei au căutat chiar unele justificări, motivând că acest conflict se poate rezolva fără crime, fiind plăcut Domnului ca tronul să revină moștenitorului de drept.

În luna mai a anului 1203, s-a semnat acordul între Alexius, Bonifaciu de Montferrat și Dandolo, la Corfu, iar Inocențiu III nici de această dată nu s-a lăsat surprins de evenimente, după cum se arată în scrisoarea sa din luna februarie a anului 1203:

„ei (cruciații) nu trebuie să recadă în păcat, căci nu au dreptul de a jefui pământuri creștine *decât în caz de necesitate absolută* și chiar în acest caz nu pot acționa decât cu sfatul conducătorului Bisericii".

De asemenea, papa nu a încercat să împiedice plecarea cruciaților printr-o nouă excomunicare, propunerea lui Alexius fiind în deplin acord cu visele de secole ale Romei. Potrivit călugărului Gunther:

„Când vestea acestei negocieri a ajuns la el, papa, împreună cu întregul său cler s-au temut ca duhul rău să nu profite de această ocazie care ar putea duce la pierderea armatei (...). Ca și predecesorii săi, *el detesta această cetate a Constantinopolului*, de atâta timp rebelă în fața voinței Bisericii Romei".[10]

Autorul *Cronicii de la Novgorod* relatează despre convingerea lui Alexius că este dorit pe tronul bizantin de întreg Constantinopolul, consemnând și cele spuse de papă baronilor:

„Dacă este așa, reașezați-l în tronul său și mergeți apoi împotriva Ierusalimului, cuceriți Țara Sfântă".[11]

Aubri de Trois - Fontaines asigură că Inocențiu III se învoiește de *bon coeur* cu proiectul restaurării lui Alexius.

Autorul lucrării *Annales de Cologne* afirmă că papa a absolvit cruciații de păcatul crimelor de la Zara „tocmai la rugămintea pretendentului bizantin".[12]

Cronicile mai sus citate depun o relativă mărturie despre ceea ce era, de fapt, credința majorității contemporanilor: papa dorea să cucerească cetatea Constantinopolului. Chiar dacă în aparență inițiativa nu îi aparține, desfășurarea evenimentelor se dovedește mai mult decât favo-

rabilă Romei şi, deci, nu poate fi lăsată în voia hazardului. Cruciaţii, pe de altă parte, aveau nevoie doar de stimuli materiali, ce existau din abundenţă potrivit relatărilor lui Villehardouin:

„Puteţi afla în ceea ce priveşte această cetate (Constantinopol) că este ceva ce niciodată nu am mai văzut şi nici nu am gândit că poate exista în întreaga lume una atât de bogată; căci am văzut ziduri atât de înalte (...), palate atât de bogate şi biserici atât de mărețe încât n-ar putea crede cineva dacă nu a văzut cu ochii săi".[13]

Alexius nu eziţă să proclame supremaţia spirituală a pontifului roman asupra temporalului, numindu-l „Prea Sfântul Părinte şi *Domn, cel ce ţine pe pământ locul lui Dumnezeu,* cel ce domină toate puterile şi *are dreptul asupra tuturor împăraţilor*". Aceste afirmaţii pot fi în egală măsură un exces de zel dar şi răspunsul unor pretenţii pe care Alexius se grăbeşte să le satisfacă din perspectiva propriilor interese. El cont'nuă:

„Am promis şi prin jurământ, să recunoaştem cu toată umilinţa pe papa roman, moştenitorul catolic al Sfântului Petru, prinţul apostol'lor, conducătorul bisericesc al întregii creştinătăţi. Am promis de asemenea că, *dacă* îndurarea divină îmi va restitui imperiul, voi reda Biserica Orientului ascultării sale".[14]

Condiţia acestei întreprinderi bizantino-romană este clar ilustrată în declaraţia pretendentului bizantin. El face concesii numai în cazul redobândirii tronului. Pe de altă parte, transpare, din răspunsul papei, intenţia de constrângere. El afirmă că se va lăsa convins doar de fapte:

„Desigur, este o mare bucurie, şi îţi mulţumim mult, căci te-am văzut decis să vrei unitatea Bisericii şi întoarcerea Constantinopolului la ascultarea romană. *Dacă* faptele tale vor corespunde cuvintelor, Dumnezeu îţi va consolida imperiul în pace (...). *Dacă nu vei rămâne fidel jurămintelor tale, să nu-ţi faci iluzii*".[15]

Cuceririle anului 1204 au fost rezultatul unei exaltări de suprafaţă ce a cuprins o armată motivată aproape exclusiv material. Au existat însă şi voci care au luat poziţie împotriva acestei exaltări. Poetul satiric clun'acenz Guyot de Provins se întreba în poemele sale de ce papa permite o cruciadă condusă împotriva creştinilor. Trubadurul provensal Guillem Figuera acuza Roma de perfidie în relaţiile cu grec'i. Într-o perioadă în care Roma propovăduia cruciada împotriva conaţionalilor, era foarte puţin probabil ca aceste proteste să dobândească o anume însemnătate. Propunerii de abatere spre Constantinopol din scrisoarea lui Balduin ca şi altor iniţiative în interesul scaunului papal de acelaşi gen, Inocenţiu a răspuns: „Domnul îşi dă aprobarea fără rezerve".[16]

În tabăra opusă ideologic lui Guyot de Provins şi lui Gu'llem Figuera se cântau imne închinate căderii marelui şi lipsitului de Dumnezeu oraş: *Constantinopolitana Civitas Profana.* Circulau în aceste medii, zvonuri triumfal'ste despre groaza musulmanilor şi alarmarea sultanului Egiptului, la vestea căderii Constantinopolului.

În lumea bizantină, cronicarul grec Nicetas Chon'ates scria despre trupele cruciate:

„Aceşti barbari nu au îndurare umană pentru nimeni. Sunt cu totul fără de simţire şi cu totul neinstruiţi (...). Au intrat cu caii şi cu măgarii în biserici spre a lua vasele sfinte şi stranele pentru ornamentele de metal preţios care le acopereau. Statuile de bronz au fost topite de aceşti vandali, tot ce nu avea valoare venală a fost distrus şi aruncat în foc".[17]

Prima reacţie a papei la cucerirea Constantinopolului a fost de „a se bucura în Domnul", după cum scrie Baudouin, şi de a sărbători „miracolul înfăptuit de Domnul pentru gloria numelui Său, onoarea şi câştigul scaunului roman, avantajul ridicării creştinătăţii". În continuare declară că ia sub protecţia sa oamenii şi pământurile noului imperiu, ordonând tuturor să respecte şi să apere opera lui Baudouin şi a cruciaţilor.[18]

În aceste condiţii, Baudouin cere colonizarea cu occidentali a tuturor teritoriilor cucerite. Coloniştii aveau să provină din toate păturile sociale dar, mai ales, din rândul clericilor şi a călugărilor, pentru răspândirea credinţei latine.

După bucuria imediată cuceririi Constantinopolului, politica Romei se îndreaptă împotriva învingătorilor, în dorinţa de a-i împiedica să acapareze profiturile victoriei. Abia acum papa se declară profund şocat, asemeni oricărui creştin şi neliniştit, asemeni oricărui om de stat. El scrie împotriva atrocităţilor, arătând că învingătorii au divizat în mod orb unitatea dintre Stat şi Biserică, fără a respecta autoritatea papală, a cărei drepturi le-au ignorat în mod deliberat. O astfel de atitudine slujea două scopuri deopotrivă: chemarea la ascultare a luptătorilor, în beneficiul scaunului roman, şi câştigarea simpatiei creştinilor răsăriteni.

Înainte de toate, Inocenţiu III trebuia să se impună oficialilor bizantini, clerului ortodox şi patriarhului. Cucerirea vârfurilor ierarhice în general nu era suficientă. De obicei, episcopii din „colonii" conduceau arbitrar, refuzând să răspundă voinţei romane şi demisionând când aceasta le era impusă. Cea mai bună cale era, deci, influenţarea patriarhului.

La sfârşitul lunii mai a anului 1205, Inocenţiu III cheamă la Roma pe Thomaso Morosini, hirotonindu-l decan, preot şi apoi consacrându-l episcop. El ia *sub protecţia Sfântului Petru* Biserica Constantinopolului, confirmându-i bunurile şi libertăţile, acordând conducătorului ei privilegii care îi afirmau poziţia de al doilea exponent al ierarhiei creştine, un fel de adjunct al papei. Teoria lui Inocenţiu III despre patriarhatul de Constantinopol arată că acesta este încă de la început inferior scaunului Alexandriei, Antiohiei şi Ierusalimului, fiind ridicat deasupra lor prin voinţa Bisericii Romei. Este însăşi papalitatea cea care a ridicat Biserica greacă la rangul de a doua în ierarhie.

Corespondenţa patriarhului Morosini cu papa îl vădeşte pe acesta din urmă ca fiind un om de paie. El se plânge de actele de neascultare şi ostilitate a căror victimă este, trimiţând plângeri şi cereri zilnice de a fi asistat în rezolvarea unor probleme:

„Există în imperiu episcopi care îmi refuză ascultarea (...). Unii dintre ei şi-au abandonat diocezele după 6 luni pentru a nu fi afec-

taţi de somaţia mea. Ce măsuri să iau împotriva acestor răzvrătiţi".[19]

În privinţa Niceei şi a împăratului bizantin, diplomaţia lui Inocenţiu spera într-o formulă aparent benefică ambelor părţi. Primul legat papal, Benoît de Sainte - Suzanne, a purtat negocieri cu Laskaris şi mitropolitul de Efes dar nu a ajuns la nici un acord. Curtea Romei reia legătura cu suveranul grec în 1208, în vederea tratativelor, ajungând să se plângă în scrisori de latinii din Constantinopol şi conduita lor:

„Sunt apostaţi care s-au strâns la sfârşit, crezându-se cruciaţi pentru eliberarea Ţării Sfinte de sub necredincioşi şi s-au întors împotriva creştinilor. În plus, pe lângă cucerirea Constantinopolului şi a imperiului grec, mai sunt vinovaţi de trădare şi sacrilegiu. Ei nu au respectat sfintele biserici; i-aţi văzut omorând creştini, dezonorând fecioare. Nu încetează să încalce, de mai multe ori pe zi, tratatele încheiate de noi (...). Vă implorăm, ajutaţi pe Laskaris să ajungă la o pace definitivă cu noi şi să numească un legat special pentru a o obţine.

Dumnezeu a trasat El însuşi graniţa între domeniul nostru de influenţă şi al lor; noi nu dorim ca ei sau noi să fim înşelaţi. Această frontieră este marea. Trebuie să fie mulţumiţi cu teritoriile pe care le au. Dacă vor consimţi să discute pe această bază, noi vă promitem ajutor în războiul împotriva sarazinilor. Dacă refuză, ne simţim obligaţi, deşi nu vrem, să ne aliem împotriva lor cu barbarii şi necredincioşii (...). Noi am propus pacea. Dacă ea nu va fi încheiată, noi ne declinăm orice responsabilitate".[20]

Textul vorbeşte de la sine. Abilitatea cu care Inocenţiu III se mişcă în aria diplomaţiei, nu poate afecta imaginea sa de pontif roman aflat în căutarea intereselor Bisericii Catolice. Este afectată, însă, latura creştină a personalităţii sale, lipsindu-şi benevol imaginea de orice manifestare a solidarităţii. Ceea ce completează, pe de altă parte, această imagine ştirbită, este triumfalista pretenţie de a se identifica cu urmaşul Sfântului Petru şi în acelaşi timp reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, cel prin care lucrează providenţa:

„Noi nu pretindem că latinii nu sunt vinovaţi, dar noi credem că este o pedeapsă dreaptă a lui Dumnezeu, care prin intermediul lor a pedepsit pe greci pentru ruperea tunicii lui Hristos (...). În ciuda avertismentelor repetate ale predecesorilor noştri şi ale noastre, grecii nu au dorit să revină la unire, nici să contribuie la eliberarea locurilor Sfinte, bine ce l-ar fi putut face în mai mare măsură ca alte popoare, datorită poziţiei geografice şi a bogăţiei lor".[21]

Rândurile de mai sus au fost gândite în deplina cunoştinţă a imaginii pe care latinii o aveau asupra bizantinilor. Deoarece bizantinii perseverau în a-i considera pe latini „barbari", la rândul lor erau consideraţi schismatici şi lipsiţi de onestitate. Supuşii papei afirmau că va trebui impus la Constantinopol modelul omului latin:

„... oameni care nu sticlesc precum scânteierea pietrelor preţioase, care nu se mândresc cu splendoarea perlelor sau cu focul diaman-

telor amestecate cu purpura şi aurul, dar care, ca adevăraţi sugaci ai lui Marte, au în ochii lor văpăi de mânie mult mai scânteietoare decât sclipirea pietrelor preţioase şi ale căror picături de sudoare sunt mai frumoase decât splendoarea perlelor".[22]

În ceea ce priveşte ajutorul militar pe care Bizanţul ar fi trebuit să îl acorde Ţării Sfinte, Inocenţiu se contrazice, el însuşi menţionând în scrisorile sale că bizantinii aveau la rândul lor nevoie de ajutor militar împotriva sarazinilor. Potrivit istoricului Charles Diehl, în zadar s-au străduit bizantinii să reconstituie armata şi flota. Începând cu sec. XII, comnenii, deşi au depus un mare efort pentru restaurarea puterii militare, din cauza cruciadelor n-au obţinut rezultatele sperate, obligaţi fiind să supravegheze nenumăratele armate ce veneau din Occident, de a orândui trecerea lor prin provincii, de a apăra Constantinopolul. Tocmai din această cauză, împăraţii sec. XII au neglijat inamicii iviţi la frontiere.[23]

Potrivit istoricilor, marele ţel al papei Inocenţiu III a fost pornirea unei cruciade.[24] Cruciada a patra nu a reuşit să aducă nici un ajutor Ţării Sfinte. În Constantinopol s-a întemeiat un imperiu latin şi un patriarhat latin. Schisma dintre Biserica Răsăritului şi Biserica Apusului s-a adâncit, jaful săvârşit în Constantinopol a dat naştere unui sentiment de ură care va marca pentru multă vreme raportul dintre cele două Biserici. Din perspectiva Ţării Sfinte, politica Romei a vizat o colonizare camuflată de nobleţea actului eliberării de sub ocupaţia necredincioşilor. În pofida catastrofei care a urmat cruciadei a patra, proiectul campaniei împotriva Islamului nu şi-a pierdut din importanţă, supravieţuind. În aprilie 1213 Inocenţiu a chemat din nou creştinătatea la lupta pentru salvarea Locurilor Sfinte, realizarea ei fiind programată după Conciliul Lateran IV. Planul nu a trezit ecoul sperat. Conciliul a fixat debutul cruciadei pentru anul 1217, însă papa Inocenţiu a murit la 16 iulie 1216. Deşi considerat de istoricii apuseni unul dintre cei mai străluciţi papi, cel care „a condus papalitatea la apogeul puterii sale",[25] politica sa referitoare la ţinuturile orientale şi Biserica Orientului s-a dovedit un eşec, iar planurile sale au avut o finalitate catastrofală.

Există oameni „mari de faptă" şi oameni „mari de idei". Este incontestabil faptul că papa Inocenţiu III a fost o personalitate a istoriei bisericeşti, dar, deşi se dovedeşte util Bisericii Catolice prin faptele sale, lupta diplomatică de idei, cu grave consecinţe practice, pe care a dus-o împotriva Răsăritului nu poate decât să-i ştirbească prestigiul. De-a lungul cruciadei a patra, papa Inocenţiu III se converteşte din conducător spiritual în conducător militar, aspirând să devină conducător politic unic. Războiul său se converteşte dintr-un război drept de eliberare într-un război nedrept de cucerire. Pontiful roman s-a dovedit a avea o faţă pentru fiecare tip de credincios. Naivilor ce se lăsau purtaţi de reveria cuvintelor mari le-a încredinţat o misiune salvatoare, inconştientă de barbaria materială avută drept suport. Oportuniştilor le-a oferit ocazia de a-şi satisface instinctele de violenţă şi cupiditate. Eşuând în intenţia sa de a se identifica imaginii cavalerului alb cu destin salvator, Inocenţiu a fost

capabil să poarte doar stindardul unei invazii materialiste în toate formele sale, sub deghizări moraliste şi declaraţii umanitariste în numele şi spre binele Occidentului.

Drd. DANA HRIB

NOTE EXPLICATIVE

1 F. Braudel, *Gramatica civilizaţiilor*, vol. II, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1994, p. 11.
2 A. Papadakin, *The Christian East And The Rise Of The Papacy.*
3 F. Căzan, *Cruciadele*, Ed. Academiei Române, Bucureşti, 1990, p. 25.
4 L. Sturza, *L'Église et l'État*, Paris, 1937, p. 105.
5 E. Seilliere, *La philosophie de l'imperialisme*, Paris, 1911, p. 17.
6 S. Runciman, *A History Of The Crusades*, vol. III, Penguin Books, 1965, p. 107.
7 A. Luchaire, *Innocent III - La question d'Orient*, Paris, 1907, p. 80
8 Ibidem, p. 100.
9 Ibidem, p. 104.
10 Ibidem, p. 113.
11 Ibidem, p. 117.
12 Ibidem, p. 117.
13 Ibidem, p. 119.
14 Ibidem, p. 122.
15 Ibidem, p. 123.
16 S. Runciman, *Op. cit.*, p. 127.
17 A. A. Vasiliev, *History Of The Byzantine Empire (324—1453)*, Madison, 1952, p. 490.
18 A. Luchaire, *Op. cit.*, p. 134.
19 Ibidem, p. 158.
20 Ibidem, p. 267-268.
21 Ibidem, p. 271.
22 Ch. Diehl, *Bizanţ, mărire şi decădere*, Ed. Naţională - Ciornei, 1940, p. 298.
23 Ibidem, p. 279.
24 A. Franzen, R. Bäumer, *Istoria papilor*, Ed. Arhiep. Romano-Catolică, Bucureşti, 1996, p. 215.
25 Ibidem, p. 215.

EPISCOPUL VASILE STAN AL MARAMUREŞULUI

— 125 de ani de la naştere —

S-au împlinit, anul trecut, 125 de ani de la naşterea unuia dintre vrednicii ierarhi ai Bisericii transilvănene din secolul nostru, episcopul Vasile Stan al Maramureşului. Deşi a desfăşurat o activitate deosebită mai întâi ca profesor, iar mai apoi ca arhiereu vicar la Sibiu şi în cele din urmă ca episcop al nou-înfiinţatei eparhii a Maramureşului istoric, numele său este pomenit tot mai rar şi numai în studiile de strictă specialitate.

Socotim deci o datorie de suflet de a închina câteva rânduri întru amintirea acestui destoinic ierarh transilvănean care a fost înaintaş al nostru în scaunul de episcop-vicar al Arhiepiscopiei Sibiului şi care a purtat şi aceeaşi titulatură de *„Răşinăreanu"*. Episcopul Vasile Stan s-a născut într-o familie de ţărani ortodocşi din localitatea Sohodol din Munţii Apuseni la 30 ianuarie 1875, primind din botez numele de Vasile. De tânăr a primit o educaţie aleasă urmând cursurile Gimnaziilor Confesionale româneşti din Brad (1887-1891), gimnaziu întemeiat de mitropolitul Andrei Şaguna, Beiuş (1891-1893) şi „Andrei Şaguna" din Braşov. Între 1893-1896, urmează cursurile Institutului Teologic din Sibiu. După ce profesează un an de zile cariera de învăţător în satul natal este numit funcţionar la Arhiepiscopia din Sibiu (1898). Trimis cu o bursă din partea acesteia, Vasile Stan studiază filosofia şi filologia la Universitatea din Budapetsa (1898-1902), unde-şi va lua şi doctoratul în lingvistică cu teza *„Magyar elemek a Moczok nyelvében" (Elemente maghiare în limba moţilor")*, publicată la Sibiu în anul 1908.

Reîntors în ţară începând cu 1 oct. 1902 a fost numit profesor de limbile română şi maghiară la Institutul teologic din Sibiu. La 26 mai 1906 este hirotonit diacon de către mitropolitul Ioan Meţianu pe seama Catedralei mitropolitane din Sibiu, iar la 15 iunie 1913 este hirotonit preot de către acelaşi ierarh, fiind hirotesit iconom-stavrofor în anul 1921, de către tânărul mitropolit Nicolae Bălan.

La separarea celor două secţiuni ale Institutului din Sibiu în 1919, când s-a înfiinţat şi Şcoala normală „Andrei Şaguna" a fost numit director al acesteia vreme de 8 ani până în 1927.

Dupa decesul soţiei sale în aprilie 1922, văduv fiind, se dedică studiului şi vieţii contemplative. Simţindu-se chemat spre viaţa monahală la cerere este primit în cinul călugăresc fiind tuns în monahism în străvechea ctitorie a voievodului Mircea cel Bătrân de la Cozia la 6 sep-

tembrie 1925. În 1926 este ridicat de către Sf. Sinod la propunerea mitropolitului Nicolae Bălan la rangul de arhimandrit.

Dându-și seama de calitățile deosebite de gospodar și de intelectual ale arhimandritului Vasile Stan, același mitropolit Nicolae Bălan îl numește la 7 septembrie 1927 ca vicar al Arhiepiscopiei Sibiului, iar un an mai târziu la 30 mai 1928, Sf. Sinod l-a ales vrednic să ocupe scaunul de arhiereu al Arhiepiscopiei Sibiului dându-i-se și titulatura de *„Rășinăreanu"*. De fapt acest titlu a mai fost purtat înaintea lui de către arhiereul Ilarion Pușcariu, iar mai apoi de alți episcopi-vicari de la Sibiu (Teodor Scorobeț, Visarion Aștileanu, Emilian Birdaș și Visarion Bălțat). Hirotonia întru arhiereu a arhimandritului Vasile Stan a avut loc duminică, 14 oct. 1928, în Catedrala mitropolitană din Sibiu, fiind oficiată de către Mitropolitul Nicolae Bălan înconjurat de episcopii sufragani, Roman Ciorogariu de la Oradea, Grigorie Comșa de la Arad și de arhiereul Andrei Crișanul. La sfârșitul slujbei, noul hirotonit a rostit o frumoasă și adâncă cuvântare încheind cu o frumoasă rugăciune: *„Iar Tu Doamne, Dumnezeule și Stăpânul vieții mele, care m-ai chemat să-ți slujesc ca arhiereu, ajută-mi să țin aprins darul Tău ce este în mine prin punerea mâinilor mai marilor Apostolilor Tăi. Fă Doamne ca prin acest dar să se sfințească și să se binecuvinteze viața mea și a tuturor acelora asupra cărora voi chema binecuvântarea Ta"*.

Vreme de 10 ani a desfășurat o muncă deosebită atât la Centrul arhiepiscopesc din Sibiu cât și în întreaga eparhie. Slujea regulat în Catedrală și în alte biserici din eparhie, predica înaripat fiind iubit de credincioși și s-a ocupat pe mai departe de bunul mers al Școlilor Confesionale din Arhiepiscopie. A fost de un real folos, mitropolitului Nicolae Bălan pe care l-a respectat și de care a fost respectat, iubit și prețuit pentru întreaga sa activitate pusă în slujba Bisericii transilvănene și a idealurilor naționale ale turmei duhovnicești din Ardeal.

Toate aceste calități și merite ale sale l-au impus în ochii tuturor, iar ca o încununare a acestora a fost ales la 1 nov. 1938 ca episcop al noii Eparhii a Maramureșului cu reședința în orașul Sighet.

Cu acel prilej, deschizând ședința Colegiului electoral bisericesc, patriarhul Miron Cristea spunea între altele: *„Am convocat pe astăzi acest Colegiu electoral pentru a alege episcop titular la locul vacant de la Sighetul Maramureșului. Episcopia aceasta este acum, după o întrerupree de veacuri a vieții sale, reînființată cu aprobarea tuturor factorilor hotărâtori: Biserică, Parlament și Rege. Înainte cu multe veacuri a fost în acele părți o vie mișcare de viață și a Bisericii ortodoxe și națională. Egumenii acestei mănăstiri stavropighii de la Peri... erau episcopii cu jurisdicție peste întinse ținuturi de români.*

... La acest loc veți astăzi a alege episcop.

Ajute-vă Dumnezeu, ca rezultatul obținut să fie spre întărirea românismului și a ortodoxismului din acel ținut, unde atâția români au fost înstrăinați de vitregia vremurilor de tulpina neamului". În urma votului a fost ales ca episcop, arhiereul Vasile Stan Rășinăreanu de la Sibiu care a obținut 69 de voturi. Arhimandritul Iuliu Scriban a obținut

53 de voturi, iar arhimandritul Evghenie Laiu, care mai târziu a ajuns și el arhiereu, 10 voturi.

După alegere noul titular a rostit o frumoasă cuvântare în care după ce a mulțumit lui Dumnezeu pentru această chemare la apostolat și membrilor Colegiului electoral, a schițat un program de acțiune pentru viitor.

„Mă voi sili - zice el - *și voi ruga în fiecare zi pe Dumnezeu, să-mi ajute ca să lucrez în ogorul Bisericii Sale și a neamului nostru așa, ca nimeni să nu regrete votul ce mi l-a dat... Ceea ce voi căuta însă cu toată ardoarea sufletului meu în activitatea pastorală cât îmi va fi îngăduită de bunul Dumnezeu va fi, să fac, ca să pătrundă în împlinirea acestor porunci și rânduieli cât mai multă sfințenie, ca toți, păstor și păstoriți, să ne putem mântui sufletele, încredințându-le lui Hristos".*

Și apoi adăuga: *„dragostea de neam și de legea românească ce am supt-o deodată cu laptele mamei în satul de pe Valea Arieșului ce mi-a dat ființa și dârzenia caracterului moțesc, moștenire din moși-strămoși, îmi vor biciui necontenit elanul, ca să port cu cinste și crucea lui Hristos și steagul avântului românesc".*

Investirea episcopului Vasile Stan ca eparhiot a avut loc la 16 dec. 1938 în palatul regal din București, prilej cu care a reafirmat din nou dragostea sa față de păstoriții săi și față de cauza nobilă a românismului de pe acele plaiuri ale Maramureșului.

După înmânarea cârjei arhipăstorești, regele Carol al II-lea a ținut o cuvântare în care, după ce a arătat motivele care au stat la baza reînființării acestei eparhii, a concluzionat adresându-i-se noului ales: *„Eparhia ce ți-o încredințez astăzi... nu este o eparhie bogată, ci una în care oamenii sunt siliți să muncească din greu pentru câștigarea pâinii de toate zilele. Iată o cauză și mai mare pentru care stabilirea unui înalt ierarh în acest colț de țară trebuie să bucure sufletul oricărui român".*

Înscăunarea episcopului Vasile Stan a avut loc joi, 29 dec. 1938 la Sighet fiind de față episcopii Nicolae Colan al Clujului care îndeplinea și funcția de ministru al Cultelor și Nicolae Popovici al Oradiei, autoritățile civile și militare ale regiunii Maramureș ș.a. După Sf. Liturghie arhierească din Catedrala Ortodoxă din Sighet, episcopul Nicolae Colan a citit Decretul Regal de recunoaștere ca episcop, urmând apoi cuvântul de prezentare a noului ierarh de către episcopul Nicolae al Oradiei care între altele a spus: *„Dumnezeu v-a trimis astăzi un părinte iubitor și un bun păstor. V-a trimis un arhiereu cuvios, fără răutate, fără prihană, iar nouă celor ce purtăm pe umerii noștri mari răspunderi creștinești și românești la granița dinspre Miazănoapte și Apus, un încercat împreună luptător pentru Neam, Lege și Rege, și un harnic împreună ziditor al fortificațiilor morale, care se vor împleti și închega, într-un întreg indestructibil cu brațul de fier și de piatră care încinge apărător și scutitor trupul sfânt al neamului și hotar pe veci însemnat al Scumpei noastre țări".*

În cuvântul său de răspuns episcopul Vasile Stan a făcut un scurt istoric al vieții bisericești ortodoxe din Maramureș și a adus prinosul

său de recunoştinţă autorităţilor bisericeşti şi civile ale vremii care au stat la baza reînfiinţării eparhiei Maramureşului. La recepţia oferită atunci au toastat între alţii prot. Sebastian Stanca de la Cluj şi canonicul Ştefan Pop din partea Bisericii Unite care a spus: *„declar cu toată sinceritatea sufletului meu că sunt prea puţine punctele care ne despart şi prea multe care ne unesc şi să se ştie că după cum la Blaj pe Câmpia Libertăţii şi la Alba Iulia în marea adunare de unire au fost alături, tot aşa vom fi una când vremurile grele se vor abate asupra patriei şi a neamului nostru".*

Îndată după aceasta noul eparhiot a purces la organizarea eparhiei, înfiinţând un număr de 35 de noi parohii şi punând temelii la noi locaşuri de cult, hirotonind preoţi şi diaconi şi căutând să sporească zestrea materială a episcopiei. S-a preocupat îndeaproape de sesia episcopală în suprafaţă de 173 de iugăre, primită de la Stat şi aflată în comuna Tulca - Bihor împreună cu o pădure eparhială aflată în Vad - Maramureş. A făcut demersuri şi pentru cele 4 imobile din Sighet, primite încă înainte de alegerea sa de către noua eparhie graţie intervenţiilor energice ale mitropolitului Visarion Puiu al Bucovinei, dar care nu erau încă întabulate. S-a îngrijit şi de construcţia catedralei ortodoxe din Sighet a cărei piatră fundamentală a fost pusă în octombrie 1937.

De remarcat faptul că până la terminarea ei, a servit drept catedrală episcopală, paraclisul din palatul episcopal, fosta sală de spectacole din „Palatul cultural" din Sighet, transformată în paraclis ce a fost sfinţit la 17 aprilie 1938 de către episcopul armatei Partenie Ciopron.

A colindat parohiile Maramureşului, slujind şi vestind cuvântul Evangheliei şi aducând mângâiere în sufletul păstoriţilor săi atât de încercaţi. În decursul arhipăstoririi sale a avut bucuria şi satisfacţia de a reprimi în Biserica Ortodoxă numeroase familii de greco-catolici care îmbrăţişau credinţa ortodoxă.

Din păcate activităţii meritorii a episcopului Vasile Stan în scaunul eparhiei Maramureşului i s-a pus sfârşit odată cu odiosul Dictat de la Viena din 30 august 1940 când partea de nord a Transilvaniei a fost ruptă de la sânul patriei mame România şi cedată Ungariei horthiste. Episcopul Vasile a fost expulzat din teritoriul ocupat şi s-a stabilit la Sibiu unde fusese vicar cu ani înainte. Şi-a reocupat scaunul în decembrie 1944, chiar înainte de Crăciun, când a revenit în mijlocul păstoriţilor săi. De remarcat faptul că la Sibiu, episcopul Stan, a venit în 1940 împreună cu unii dintre membrii Consiliului Eparhial care fuseseră expulzaţi şi ei. Odată reîntors în eparhia Sa, episcopul Vasile Stan şi-a reluat activitatea pastoral-misionară şi a încercat să vindece rănile sufleteşti ale păstoriţilor săi şi a început să repartizeze pe preoţii refugiaţi şi să le dea ajutor pentru reinstalarea lor în parohiile de unde fuseseră obligaţi să plece. E grăitoare în acest sens pastorala adresată credincioşilor săi în toamna anului 1944 şi în care spunea: *„Dumnezeu a auzit strigătul nostru de durere şi şi-a aplecat urechea spre suspinul nostru. Se credeau mândri şi Dumnezeu i-a umilit, se credeau puternici şi Dumnezeu i-a doborât la pământ, se credeau stăpâni pe moşia noastră şi*

Dumnezeu i-a împrăştiat cu pulberea pământului. În milostivirea Sa Dumnezeu a socotit vremea ca iarăşi să ne înalţe".

Revenit la Sibiu în 1945, pentru a-şi îngriji sănătatea, este răpus de un atac de cord în ziua de 13 aprilie 1945, fiind în vârstă de 70 de ani. Trupul neînsufleţit al ierarhului a fost depus în Capela Mitropolitană, iar prohodul a fost săvârşit în Catedrala Mitropolitană, luni, 16 aprilie acelaşi an, de un sobor de preoţi şi diaconi sub protia mitropolitului Nicolae Bălan al Ardealului.

În cuvântul său mitropolitul spunea *„Biserica noastră pierde în P. S. Sa un slujitor devotat, vrednic şi înţelept. P.S. Sa a fost un caracter integru, un om conştiincios, de care erai sigur că la orice lucru ar fi fost trimis, îl va îndeplini punându-şi la contribuţie toate puterile fără precupeţire".*

Le serviciul funebru din Catedrală au mai luat cuvântul: Pr. Dr. Orest Tarangul din partea Mitropoliei Bucovinei de care aparţinea Episcopia Maramureşului; Pr. Cons. Ioan Ruşdea din partea eparhiei Maramureşului; Pr. Dr. Nicolae Balca; D-na Sofia Meteş şi Ioan Ciolan din Sibiu.

După încheierea serviciului divin carul mortuar s-a îndreptat spre Răşinari, unde după testamentul Său, episcopul Vasile Stan a fost înmormântat lângă biserica mare „Sf. Treime" şi în apropierea mausoleului lui Andrei Şaguna. O cruce masivă din marmură albă veghează astăzi la căpătâiul celui ce a fost cel dintâi episcop al reînfiinţatei eparhii a Maramureşului şi unul dintre ierarhii ardeleni care au lăsat un *„nume bun"* şi fapte deosebite în istoria Bisericii româneşti din aceste părţi ale ţării.

Aşa şi-a încheiat călătoria pe acest pământ, vrednicul de pomenire episcop Vasile Stan iar amintirea lui rămâne de-a pururi în memoria locurilor pe care le-a păstorit. Întâi de toate el a fost un ierarh pătruns de idealul misiunii la care a fost chemat prin voia lui Dumnezeu. A fost apoi un om de cultură, publicând încă înainte de a fi ales arhiereu numeroase lucrări şi manuale pentru şcolile primare şi pedagogice. Astfel amintim: *„Predica în biserică, importanţa şi necesitatea ei"*, *„Centenarul lui Şaguna" şi opinia publică românească"*, *Secretul succesului"* traducere şi prelucrare după R. Ruiz Amodo, Sibiu, 1915, 280 p.

De menţionat faptul că între 1911-1914, a redactat şi revista *„Vatra Şcolară"* în care a publicat mai multe articole cu caracter pedagogic, lecţii practice etc. A publicat diverse articole şi cuvântări în Telegraful Român şi în Revista Teologică. Pe când era director al Şcolii Normale a editat *„Anuarele Şcolii normale «Andrei Şaguna»"*, I-VIII, 1919—1927 (8 vol.).

A desfăşurat o activitate meritorie şi pe plan social prin înfiinţarea băncilor populare fiind considerat pe drept cuvânt *„un pionier al cooperaţiei transilvane"*, cum îl numea învăţătorul I. N. Ciolan, care a şi vorbit la înmormântarea Sa.

Ca director de şcoală, Vasile Stan a fost un şagunian autentic, un preot legat de popor şi idealurile lui, de credinţa şi de glia străbună,

un profesor și un educator desăvârșit. Iată cum se adresa el odată tinerilor care se pregăteau pentru cariera de învățători: *„În lume nu este ceva mai nobil, mai măreț, mai sublim decât să dai tu lumină - binele dumnezeiesc - după care suspină toată făptura. Dar ca să puteți lumina pe alții, trebuie să vă luminați candela sufletului vostru ca să nu se stingă în veci. Voi sunteți chemați să închegați prin cultură... marea cucerire politică a neamului nostru România întregită...* Înălțarea neamului este în mâna *învățătorului... munca este grea... de aceea trebuie să vă pregătiți din toate puterile... Un Mărășești vă așteaptă și pe voi, oaste aleasă, ca să secerați - prin abnegație și prin vitejia voastră - un triumf tot așa de strălucit în cultură ca și pe terenul armelor"*.

Prin tot ceea ce a făcut și lucrat, prin tot ceea ce a scris și a întemeiat, episcopul Dr. Vasile Stan rămâne ca una dintre personalitățile de marcă ale vieții bisericești din Transilvania din secolul XX, un mare patriot și un ierarh devotat Sf. noastre Biserici ortodoxe române.

Să rugăm pe Dumnezeu să odihnească sufletul ales al arhiereului Vasile întru împărăția Sa iar chipul și lucrarea Sa să ne fie nouă celor de astăzi imbold și călăuză întru slujirea Bisericii străbune și a neamului românesc.

În veci pomenirea lui!

† VISARION RĂȘINĂREANU
Episcop-vicar
Sibiu

BIBLIOGRAFIE:

Hirotonia întru arhiereu a vicarului Dr. Vasile Stan, în Telegraful Român, nr. 74, 17 oct. 1928.

Cuvântarea arhim. Dr. Vasile Stan la hirotonia întru arhiereu, în Telegraful Român, nr. 75, 20 oct. 1928.

Diacon Gh. I. Moisescu, *Alegerea, investirea și inscăunarea P. S. Arhiereu Dr. Vasile Stan ca episcop al Maramureșului,* în B.O.R., 1939, nr. 1-2.

Pr. prof. Dr. Grigorie I. Marcu, *† Episcopul Vasile al Maramureșului,* în Rev. Teologică, nr. 3-4/1945.

Pr. prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români,* București, 1996.

Idem, *200 de ani de învățământ teologic la Sibiu,* Sibiu, 1986.

I. N. Ciolan, *Dr. Vasile Stan, un pionier al cooperației transilvane,* în Mitropolia Ardealului, nr. 46/1981.

Cuvântarea Î. P. S. Mitropolit Nicolae la înmormântarea episcopului Vasile Stan, în Telegraful Român, nr. 17/22 apr. 1945.

Pr. Dr. Simion Radu, *Episcopul Dr. Vasile Stan (1875-1945),* 100 de ani de la naștere și 30 de ani de la moartea sa, în T.R., nr. 15-16/1975.

Pr. Vasile Augustin, *Episcopia Maramureșului între anii 1937-1948,* în Ortodoxia Maramureșană, nr. 4, Baia Mare, 1999.

PREDICĂ LA SOBORUL SFÂNTULUI IOAN BOTEZĂTORUL ŞI ÎNAINTEMERGĂTORUL DOMNULUI
(7 ianuarie)

„Fost-a om trimis de la Dumnezeu. Numele lui era Ioan. Acesta a venit să mărturisească despre Lumină".
(Ioan 1, 6-7)

Iubiţi credincioşi,

Biserica noastră a rânduit ca îndată după praznicul Botezului Domnului să fie sărbătorit şi acela prin care s-a săvârşit botezul Său în apa Iordanului şi anume Sfântul Prooroc şi Înainte-Mergător al Domnului, Ioan Botezătorul. Cine a fost acesta şi de ce a rânduit Biserica atâtea zile pentru prăznuirea lui? Din paginile Sfintei Scripturi avem multe mărturii despre viaţa şi lucrarea lui profetică. Încă din Vechiul Testament, prin gura proorocului Maleahi, Dumnezeu însuşi îl recomandă ca un sol, ca un binevestitor al Său prin cuvintele: „Iată, Eu trimit pe îngerul Meu şi va găti calea înaintea feţei Mele" (Mae. 3, 1). Mântuitorul Însuşi a recunoscut că acel înger de care a vorbit Maleahi nu era altul decât Ioan Botezătorul, reproducând chiar cuvintele pe care le-aţi auzit (Mat. 11, 10; Luc. 7, 27).

Naşterea lui Ioan s-a petrecut în chip minunat, fiind relatată pe larg de Sfântul Luca, în primul capitol al Evangheliei sale. Părinţii lui Ioan au fost Zaharia, preot al templului din Ierusalim şi Elisabeta, verişoară cu Sfânta Fecioară Maria, „amândoi fiind drepţi înaintea lui Dumnezeu, umblând fără prihană în toate poruncile şi rânduielile Domnului" (Luc. 1, 6). Din nefericire, nu aveau copii, ceea ce era considerat, la vechii evrei, ca o adevărată pedeapsă din partea lui Dumnezeu. Dar ca şi în cazul drepţilor Ioachim şi Ana, părinţii Sfintei Fecioare Maria, s-a întâmplat şi cu ei o adevărată minune dumnezeiască. Acelaşi Evanghelist Luca relatează că, pe când preotul Zaharia slujea la templu şi a intrat ca să tămâieze altarul, i s-a arătat un înger al Domnului, care i-a spus că rugăciunile lui au fost ascultate de Dumnezeu şi că soţia lui va naşte un fiu, al cărui nume va fi Ioan şi care va fi mare înaintea Domnului... şi pe mulţi din fiii lui Israel îi va întoarce la Domnul Dumnezeul lor" (Luc. 1, 5-16). Tulburat de apariţia îngerului şi mai ales de vestea neaşteptată pe care i-a adus-o, Zaharia i-a cerut o încredinţare, un semn, cu privire la adevărul celor afirmate. Şi atunci îngerul i se descoperă că este Ga-

vriil „cel ce stă în fața lui Dumnezeu", trimis ca să-i binevestească, anunțându-l că pentru neîncrederea pe care a manifestat-o va rămâne mut până când i se va pune copilului un nume (Luc. 1, 18-20). Și lucrurile s-au petrecut întocmai precum a binevestit îngerul. Pe când Elisabeta era în luna a șasea a sarcinii ei, s-a întâmplat o nouă minune, căci același înger Gavriil a fost trimis de Dumnezeu în Nazaret, ca să binevestească Sfintei Fecioare Maria că va naște și ea un prunc, care se va chema Iisus „Fiul Celui Prea Înalt", Care „va împărăți peste casa lui Iacob în veci și împărăția Lui nu va avea sfârșit" (Luc. 1, 26-34). Același înger o înștiințează pe Sfânta Fecioară că Elisabeta, rudenia ei, considerată stearpă, va avea un fiu (Luc. 1, 36). În urma binevestirii celor două nașteri, Fecioara Maria a plecat din Nazaret să o vadă pe Elisabeta, se pare că în actuala loclitate Ain Karim, la aproximativ 6 Km de Ierusalim. Și intrând Maria în casa Elisabetei „a săltat pruncul în pântecele ei și s-a umplut de Duhul Sfânt și a strigat cu glas mare și a zis: „Binecuvântată ești tu între femei și binecuvântat este rodul pântecului tău" (Luc. 1, 41-42). Maria a rămas ca la trei luni cu Elisabeta, după care s-a reîntors în Nazaret.

La opt zile după ce Elisabeta a născut, pruncul a fost tăiat împrejur, potrivit rânduielilor date de Moise poporului evreu, urmând să i se dea un nume. A fost întrebat și preotul Zaharia ce nume dorește să pună fiului său, dar el, neputând vorbi, a luat o tăbliță pe care a scris: „Numele lui este Ioan". „Și îndată gura și limba i s-au deschis și vorbea, binecuvântând pe Dumnezeu" (Luc. 1, 62-64). După acestea, a făcut și o proorocire în legătură cu fiul său, pe care l-a prezentat ca „prooroc al Celui Prea Înalt... că vei merge înaintea feței Domnului ca să-I gătești căile" (Luc. 1, 76).

Sfintele Evanghelii nu ne oferă știri privitoare la copilăria lui Ioan sau despre sfârșitul părinților săi. Doar Sfântul Evanghelist Luca mai spune că el „creștea și se întărea cu Duhul". Același Evanghelist, ca și Sfântul Apostol și Evanghelist Matei, prezintă date mai cuprinzătoare privind retragerea sa în pustiul Iudeii, însoțită de predică și botez. Aflăm, de pildă, că „avea îmbrăcămintea din păr de cămilă și cingătoare de piele împrejurul mijlocului, iar hrana lui erau lăcustele și mierea sălbatică" (Mat. 3, 4; Mc. 1, 6). Viața lui, dar mai cu seamă predica lui, foarte simplă, „Pocăiți-vă, că s-a apropiat împărăția cerurilor" (Mat. 3, 2), a atras spre el „Ierusalimul și toată Iudeea și toată împrejurimea Iordanului și se botezau de el în râul Iordan, mărturisindu-și toate păcatele" (Mat. 3, 5). Acolo, „propovăduia botezul pocăinței, spre iertarea păcatelor" (Luc. 3, 3).

Predica lui se adresa tuturor claselor sociale, având un profund caracter social, dând fiecăreia dintre ele îndemnurile corespunzătoare, urmărind îndreptarea moravurilor vremii și restabilirea dreptății, a cinstei, a moralității. Era necruțător mai ales cu fariseii și saducheii, reprezentanții celor două cunoscute partide politico-religioase, cărora le adresa aspre cuvinte de mustrare, numindu-i „pui de viperă" (Mat. 3, 7-8), și cerându-le să facă „roade vrednice pocăinței". Celor mulți din rândul ascultătorilor săi le da îndemnul: „Cel ce are două haine să dea celui ce nu

are şi cel ce are bucate să facă la fel" (Luc. 3, 11). Vameşilor veniţi la botez şi care i-au cerut sfatul le-a zis: „Să nu faceţi nimic mai mult decât vă este rânduit" (Luc. 3, 13). Ostaşilor le zicea: „Să nu asupriţi pe nimeni, pe nimeni să nu învinuiţi pe nedrept şi să vă mulţumiţi cu lefurile voastre" (Luc. 3, 14).

Datorită acestor predici, mulţi dintre cei care veniseră la el se întrebau dacă „nu cumva el este Hristosul" (Luc. 3, 15). La acestea, Ioan le-a răspuns: „Eu vă botez cu apă spre pocăinţă, dar Cel ce vine după mine este mai puternic decât mine, Căruia eu nu sunt vrednic să-I dezleg cureaua încălţămintelor; Acela vă va boteza cu Duhul Sfânt şi cu foc" (Luc. 3, 16; Mat. 3, 11 şi Mc. 1, 7; Ioan 1, 26-27).

Prin aceste cuvinte Ioan pregătea poporul pentru venirea lui Mesia, arătând şi superioritatea Celui ce va veni după el, ca şi a botezului creştin. În acelaşi timp, a dat şi o mărturie despre Iisus ca Judecător, atunci când afirma că Acela „are lopata în mâna Lui şi El îşi va curăţa aria şi Îşi va aduna grâul în hambarul Său, iar pleava o va arde în foc nestins" (Mat. 3, 12).

Un moment deosebit din activitatea Sfântului Ioan îl constituie botezul pe care l-a făcut Mântuitorul Iisus Hristos. Aşa cum arătam, mulţimile din Ierusalim şi Iudeea veneau „să se boteze la el în râul Iordan, mărturisindu-şi păcatele" (Mat. 3, 6; Mc. 1, 3). Dar a venit să se boteze la el şi Cel fără de păcat, Acela despre care Ioan însuşi spunea că „va boteza cu Duh Sfânt şi cu foc", adică Iisus Hristos Domnul. Sf. Apostol şi Evanghelist Matei relatează că, venind Iisus la botez, Ioan a încercat să-L oprească zicând: „Eu sunt cel care are trebuinţă să fie botezat de Tine şi Tu vii la mine?" (Mat. 3, 14). Dar la cuvântul liniştitor al Domnului de „a împlini toată dreptatea", Ioan a acceptat să-L boteze. Şi îndată după ce a ieşit Iisus din apă a avut loc minunea descoperirii celor trei persoane ale Sfintei Treimi, numită şi Epifanie sau Teofanie, adică, Fiul este Cel ce se botează, iar după ce a ieşit din apă „cerurile I s-au deschis şi Ioan a văzut Duhul lui Dumnezeu pogorându-se ca un porumbel şi venind peste Dânsul şi un glas din ceruri zicând: Acesta este Fiul Meu cel iubit întru Carele am binevoit" (Mat. 3, 16-17, Mc. 1, 10-11 şi Luc. 3, 22). A fost momentul de apogeu din activitatea Sfântului Ioan Botezătorul. După botez, el însuşi va mărturisi despre Iisus zicând: „Iată Mielul lui Dumnezeu, Cel ce ridică păcatul lumii" şi „Eu nu-L cunoşteam, dar Cel ce m-a trimis să botez cu apă, Acela mi-a zis: „Cel peste Care vei vedea Duhul pogorându-Se şi rămânând peste El, Acela este Cel ce botează cu Duhul Sfânt. Şi eu am văzut şi am mărturisit că Acesta este Fiul lui Dumnezeu" (Ioan 1, 29 şi 33-34).

La rândul Său, Mântuitorul a avut cuvinte de apreciere la adresa lui Ioan Botezătorul spunând: „Adevăr vă grăiesc: Între cei născuţi din femei nu s-a ridicat unul mai mare decât Ioan Botezătorul" (Mat. 11, 11 şi Luc. 7, 28).

Prin toată activitatea sa, Sfântul Ioan Botezătorul a fost ultimul şi cel mai de seamă dintre proorocii Vechiului Testament şi acela care a făcut legătura cu Noul Testament.

Sfârşitul Sfântului Ioan a fost deosebit de trist. Pentru că osândise în public păcatele regelui Irod Antipa care trăia în fărădelegi cu Irodiada, soţia fratelui său, Sfântul Ioan a fost trimis în închisoarea din cetatea Maherus, unde a stat un an de zile. Dar Irodiada nu s-a mulţumit cu atât. Drept aceea, cu ocazia unui ospăţ la curtea lui Irod, Salomea, fiica Irodiadei, a dansat atât de frumos încât regele Irod, sub impresia momentului şi datorită băuturii, i-a făgăduit sub jurământ că îi va da orice va cere, chiar jumătate din regatul său (Mat. 14, 7; Mc. 6, 22-23). La sfatul mamei sale, Salomea a cerut să-i dea pe tipsie capul lui Ioan Botezătorul. Iar regele, deşi s-a întristat, datorită jurământului pe care l-a făcut în faţa oaspeţilor, a trimis un temnicer care să îndeplinească dorinţa Salomeei. Capul i-a fost adus pe tipsie fetei, iar ea l-a dat mamei sale (Mat. 14, 8-11; Mc. 6, 24-28).

Şi astfel, Sfântul Ioan a fost ucis, la numai 32 de ani, prin uneltirea acelei femei desfrânate, Irodiada, şi prin lipsa de voinţă a regelui Irod. Tot din paginile Sfintelor Evanghelii aflăm că „ucenicii lui i-au luat trupul şi s-au dus să dea de ştire lui Iisus" (Mat. 14, 12; cf. şi Mc. 6, 29-30). Nu ştim cine au fost aceştia, poate fraţii Petru şi Andrei, care erau şi apostolii Domnului sau alţii.

Iubiţi credincioşi,

Sfântul Ioan Botezătorul este ultimul dintre proorocii Vechiului Testament, înaintemergătorul şi botezătorul Domnului nostru Iisus Hristos. Ne-am putut convinge că Sfântul Ioan a fost o personalitate de excepţie, un suflet nobil, cu o ţinută morală vrednică de admiraţie, gata de jertfă, necruţător cu cei păcătoşi, însuşiri care definesc pe adevăratul profet. Drept aceea, Biserica i-a rânduit mai multe zile de pomenire, cele mai însemnate fiind la 7 ianuarie, 24 iunie (Sânzienele), ziua naşterii sale, şi 29 august, ziua decapitării sale. De aproape două mii de ani s-au zidit biserici şi mănăstiri în numele său care îl au ca ocrotitor. Numele său este poate cel mai frecvent în onomastica tuturor popoarelor creştine.

Acum, când îl prăznuim pe acest mare şi ultim profet al Vechiului Testament, ar trebui să ne întrebăm: oare azi mai este actual mesajul său? Fără îndoială că este absolut necesar, poate mai mult ca oricând în decursul istoriei, în lumea atât de decăzută în care trăim, în lumea Irozilor şi Irodiadelor, în lumea desfrâului, a corupţiei, a înşelăciunii, a minciunii, a dezbinării, a urii şi a tot felul de alte nelegiuiri şi abateri de la regulile elementare de bună convieţuire între oameni. Chemarea lui „Pocăiţi-vă că s-a apropiat împărăţia cerurilor" (cf. Mat. 3, 2-3) trebuie să o considerăm ca adresându-ni-se şi nouă celor de azi, indiferent cine suntem, din ce categorie socială facem parte, ori ce profesie avem. El ne îndeamnă pe toţi să dăm haine sau bucate celor care nu au (cf. Lc. 3, 11). Dregătorilor, funcţionarilor de stat şi ostaşilor le adresează îndemnul pe care îl da şi celor care aveau aceste profesiuni în vremea sa: „Să nu faceţi nimic mai mult decât vă este rânduit... Să nu asupriţi pe nimeni,

pe nimeni să nu învinuiţi pe nedrept şi să vă mulţumiţi cu lefurile voastre" (Lc. 3, 13-14). Iată un adevărat program de „reformă morală" de care avem atâta nevoie în zilele noastre, un program care ar trebui însoţit şi de acel „botez al pocăinţei" pe care îl propovăduia el. Îndeplinind acest mesaj sublim al Sfântului Ioan Botezătorul, de într-ajutorare socială şi de îndreptare morală, vom putea spune că am făcut „roadă vrednică de pocăinţă", că ne-am îndeplinit datoriile faţă de noi înşine şi de semenii noştri, faţă de neamul nostru, faţă de Iisus Hristos Domnul nostru, căruia I se cuvine cinstea şi închinăciunea în veci. Amin.

Pr. Prof. MIRCEA PĂCURARIU

PREDICĂ LA DUMINICA A 29-A DUPĂ RUSALII: VINDECAREA CELOR 10 LEPROȘI

„Dar cei nouă unde sunt? Nu s-a găsit să se întoarcă să dea mărire lui Dumnezeu, decât numai acesta, care e de alt neam?"

(Luca 17, 17-18)

PREA CUCERNICI PĂRINȚI,
IUBIȚI CREDINCIOȘI,

Din multitudinea de tablouri biblice care ne impresionează cât se poate de profund, este și acela descris de Sfânta Evanghelie de astăzi în care Mântuitorul, în drumul său spre Ierusalim, a fost întâmpinat de 10 leproși care îl rugau cu disperare: „Iisuse, Învățătorule, fie-Ți milă de noi", la care Iisus le-a zis: „Mergeți și vă arătați preoților".

În zilele noastre este foarte greu să ne putem da seama de grozăvia acestei boli. Ea se afla mai ales în Asia și Africa. Pe la noi, cazurile sunt foarte rare. Cei cuprinși de această boală sunt umbre de chin și jale ale pământului, spectru de spaimă și durere. Trupul este sfârtecat de bube și răni, mâinile și picioarele desfăcute din articulațiile lor. Fiind o boală molipsitoare, leproșii erau părăsiți de toți și din acest motiv erau alungați din orașe și sate prin păduri și locuri pustii. Singurul lor adăpost erau gunoaiele de la marginea așezărilor omenești. Nu cred, că poate exista o imagine umană mai tristă și mai jalnică.

Durerea era și mai mare pentru că lepra e o boală căreia nu i s-a descoperit încă leacul.

Ce le spune Mântuitorul? Cum le-a ascultat rugăciunea și cum le-a împlinit-o? Spre deosebire de alte cazuri de tămăduire, nu-i mai întrebă dacă cred sau nu în puterea lui cea dumnezeiască. Și fără să-i mustre pentru păcatele lor, Iisus îi vindecă pe toți, în mod necondiționat, și-i trimite să se arate preoților, ca să primească mărturie scrisă că sunt vindecați. Și Evanghelia continuă astfel: „și mergând ei pe drum s-au vindecat". Și aici observăm că pe cât de generală și necondiționată a fost tămăduirea celor 10 leproși, pe atât de mică a fost recunoștința, totala nerecunoștință, pentru marea binefacere pe care au primit-o de la Dumnezeu.

Dintre toți cei 10 vindecați, doar unul singur s-a întors și a dat mulțumire pentru binefacerea primită și acela era samarinean. Văzând aceasta, Iisus a zis atunci, foarte contrariat: „Oare nu 10 s-au vindecat? Dar cei 9 unde sunt? Nu s-a găsit să se întoarcă și să dea mărire lui Dumnezeu, decât numai acesta care este de alt neam?"

Aici se încheie descrierea biblică a vindecării celor 10 leproşi, dar nu şi învăţătura ce se cuvine să o luăm din ea.

Dacă urmărim cu atenţie, fiecare cuvânt din Biblie, fiecare minune care a săvârşit-o Mântuitorul are în sine un mesaj sfânt şi o chemare sfântă pentru fiecare din noi.

Cineva a pus odată întrebarea: Care este cea mai mare minune săvârşită de Iisus?, la care unii au răspuns: vindecarea orbului din naştere, pentru că nimeni până la El n-a putut vindeca un orb care s-a născut astfel; alţii: vindecarea celor 10 leproşi, pentru că nici până astăzi nu poate fi tămăduită această boală; iar alţii au spus: „Învierea Sa din morţi", aceasta este cea mai mare minune pe care se întemeiază toată creştinătatea noastră.

Dar unul dintre ascultători a adăugat: „cu adevărat acestea sunt cele mai mari minuni săvârşite de Mântuitorul şi eu cred în puterea lui dumnezeiască. Eu am simţit că şi cu mine s-a săvârşit o minune: din orb sufleteşte am ajuns să văd lumina adevărului pe care a adus-o El în lume.

Dintr-un om cuprins de lepra păcatului, am ajuns un om nou, îmbrăcat în Hristos şi dintr-un om mort, am ajuns un om viu, ridicat din mormântul atâtor păcate".

Iubiţi credincioşi, ascultând evanghelia de azi ne punem întrebarea: Oare cât bine n-am primit şi noi de la Dumnezeu? I-am fost recunoscători sau am uitat să-i fim recunoscători?

Viaţa noastră, a fiecăruia se află de atâtea ori în primejdii, trecem de atâtea ori pe la răscruci de drumuri şi simţim adeseori că nici noi şi nici altcineva nu ne poate ajuta să ieşim din impas, şi abia atunci chemăm în ajutor pe Dumnezeu zicând: „Doamne, ajută-ne!".

Binele cel mare pe care l-a adus omenirii Iisus Hristos este cel de ordin spiritual. El ne-a adus lumina, adevărul şi pacea sufletelor. El ne-a împăcat cu Dumnezeu-Tatăl prin jertfa sa de pe crucea Golgotei şi tot El ne-a deschis zările vieţii veşnice.

Este sădit în firea noastră dorul după mai bine, dorul după fericire. Iisus ne-a arătat căile ce duc la fericire şi la desăvârşire. El a ridicat de pe conştiinţa noastră piatra cea mare a păcatului. Dacă am avea puterea să pătrundem în sufletul nostru, am putea vedea un tablou destul de îngrozitor, căci ceea ce este lepra pentru trup, aceea este păcatul pentru suflet, pentru viaţa spirituală. Nu întâmplător lepra a fost asemănată cu păcatul. Între ele sunt multe asemănări. Amândouă pătrund pe neobservate în viaţa oamenilor.

Foarte interesant este faptul că lepra nu se leagă de copii, ci îşi începe acţiunea ei nefastă în vremea adolescenţei.

Nu este acesta momentul în care începe păcatul să facă ravagii în viaţă? Lepra este o boală molipsitoare la fel ca şi păcatul. Lepra infectează şi desfigurează tot trupul, şi îl duce la pieire, la moarte, păcatul infectează sufletul şi îl duce la moartea cea veşnică. „Plata păcatului este moartea", zice Sf. Ap. Pavel, iar durerea, povara şi moartea pricinuită de păcat numai Dumnezeu le poate tămădui.

Iisus Hristos a venit în lume şi a purtat păcatele noastre şi prin moartea Sa pe cruce, ne-a izbăvit de această cumplită boală.

Iată doar câteva binefaceri ce le avem noi de la Domnul nostru Iisus Hristos pentru care avem datoria morală de a-i fi recunoscători, căci „Toată darea cea bună şi tot darul desăvârşit îl avem de la Tine, Doamne".

Iubirea şi purtarea de grijă a lui Dumnezeu, ne înconjoară ca aerul, ne luminează şi încălzeşte ca lumina soarelui. De ajutorul Lui ne împărtăşim chiar şi atunci când nu ne dăm seama. Realizăm noi oare de câte ori ne-am rugat lui Dumnezeu şi am cerut să ne ajute şi de câte ori am primit ajutorul Lui şi apoi am uitat să-i mulţumim?

Oare nu ni se pot adresa şi nouă cuvintele: Numai acesta s-a găsit să se întoarcă şi să dea mulţumire lui Dumnezeu?

Nu cumva în aceleaşi împrejurări şi noi am uitat de tot binele ce ni l-a făcut şi n-am îngrijit această floare rară a recunoştinţei.

Voi, dragi părinţi, care v-aţi rugat de atâtea ori în miez de noapte pentru sănătatea, ocrotirea şi binele copilului vostru drag, aţi mulţumit după aceea lui Dumnezeu?

În cununa vieţii creştine, recunoştinţa ocupă un loc distinct. Ea este mărturia credinţei, a nădejdii şi a dragostei. Este dovada unei adevărate vieţi duse după voia lui Dumnezeu.

Renumitul scriitor rus Turgheniev, într-una din scrierile sale, inserează o minunată legendă în care se spune că Dumnezeu a chemat la masă toate virtuţile din lume: adevărul, dreptatea, mila, credinţa, bunătatea, etc.

Întrunite aceste virtuţi erau bine dispuse şi vorbeau cu multă veselie întreolaltă, în afară de două, care stăteau într-un colţ al odăii. Văzându-le Dumnezeu le-a întrebat cum se numesc şi de ce stau aşa străine una faţă de cealaltă. La care ele au răspuns: eu sunt binefacerea, iar eu sunt recunoştinţa şi nu ne-am întâlnit niciodată faţă în faţă pe cărările vieţii pământeşti.

Recunoştinţa este o floare foarte rară, care odrăsleşte şi creşte numai în sufletele alese, numai în inimile sensibile şi cu adevărat curate.

Psalmistul David, în psalmul 103, ne învaţă să mulţumim pururea lui Dumnezeu, pentru toate binefacerile care le revarsă asupra noastră, prin minunatele cuvinte: „Laudă suflete al meu pe Domnul şi nu uita tot binele pe care ţi l-a făcut!" Să nu uităm nicicând a mărturisi în faţa lumii, tot binele pe care, din iubire, ni-l face nouă Dumnezeu.

Să fim, cu toţii recunoscători faţă de părinţii trupeşti şi sufleteşti. Ei ne-au dat viaţa, ne-au purtat de mână şi ne-au condus pe cărările vieţii, ca să ajungem la un rost în viaţă.

Mă gândesc şi la noi cei vârstnici, care nu mai vedem pe părinţii noştri dragi - fie-le memoria binecuvântată - ei fiind trecuţi în lumea cea de dincolo de zare. Să-i purtăm mereu în suflet, iar amintirea lor recunoscătoare, trebuie să ne însoţească mereu. Ei îşi dorm somnul de veci în cimitirul satului natal.

Recunoştinţa care o merită - din plin - ne îndeamnă şi ne obligă să îngr'jim mormintele lor, care sunt un fel de altar sacru atât pentru noi cât şi pentru generaţiile ce ne urmează.

Să ne arătăm recunoştinţa obştii din care facem şi noi parte, poporului şi neamului nostru românesc. Noi aparţinem unii altora şi nu putem ridica zidul indiferenţei între noi. Credinţa noastră ne cheamă să purtăm sarcinile unii altora, să ne iubim şi să ne mângâiem unii pe alţii, să ne împărtăş'm unii altora bucuriile şi necazurile vieţii.

Făcând astfel ne vom arăta toată dragostea şi recunoştinţa faţă de bunul Dumnezeu şi faţă de toţi semenii noştri.

AMIN!

Pr. MIHAI RUSU

CRONICĂ ECUMENICĂ

AUGUST 2000

La 15 august 2000 Consiliul Episcopilor din Biserica Ortodoxă Rusă s-a întâlnit şi a adoptat un nou document care exprimă politica bisericească referitoare la relaţiile cu bisericile Catolică şi Protestantă şi care reafirmă astfel necesitatea şi importanţa legăturilor ecumenice.

Noua politică este exprimată în documentul cu numele de „Principiile de bază ale politicii Bisericii Ortodoxe Ruse referitoare la heterodocşi". Alt document adoptat în acelaşi timp încearcă să definească politica Bisericii pe plan social. Cele două documente pot fi citite în ruseşte pe Internet la adresa: www.russian-orthodox-church.org.ru. Documentul despre ecumenism accentuează faptul că Biserica Ortodoxă este biserica adevărată şi nu doar o biserică între egali, ea este „Una, Sfântă, Sobornicească şi Apostolească Biserică" fondată de Hristos şi la care se face referire în Crez. În acord cu această afirmaţie, orice paşi spre unitatea cu creştinii care au fost separaţi de Biserica Ortodoxă sunt posibili doar dacă dogma şi tradiţia ortodoxă sunt acceptate. Textul respinge astfel teoria ecumenică vestică, conform căreia bisericile sunt chemate să facă vizibilă o unitate existentă dar invizibilă a bisericii universale. Este totodată respinsă ceea ce unii teologi au numit „teoria ramurilor", conform căreia Biserica a fost separată în părţi egale care trebuie reunificate pentru a deveni întreagă din nou. O altă menţiune demnă de remarcat este afirmaţia conform căreia Bisericile ne-ortodoxe „n-au fost niciodată privite de către Biserica Ortodoxă ca fiind cu totul lipsite de harul divin". Drumul către unitate este o sarcină a Bisericii Ortodoxe, afirmă documentul, iar neglijarea căutării unităţii trebuie privită ca fiind un păcat. Interesul Vestului pentru Ortodoxie este binevenit şi se propune organizarea unui centru de cercetare comun şi schimbul de studenţi teologi şi cadre universitare academice. Reprezentanţi ai unor Biserici ne-ortodoxe din Rusia au reacţionat pozitiv faţă de acest document.

(Preluat după A. Zolotov: „Russian bishops adopt gudlines to reaffirm importance of ecumenism", în ENI Bulletin, 23 august, 2000).

La 16 august 2000 Consiliul Episcopilor Bisericii Ruse a aprobat un document care prezintă „doctrina socială" a Bisericii Ortodoxe Ruse referitoare la probleme de ordin social ca: homosexualitatea, clonarea, contracepţia, divorţul, naţionalismul sau globalizarea. În cazul condamnării homosexualităţii şi a avortului documentul reafirmă învăţătura biblică şi canonică a Bisericii. Clonarea este criticată ca fiind o provocare

a naturii omului, care este creată după chipul lui Dumnezeu. Cu toate că, contracepţia trebuie descurajată, unele forme de contracepţie, care previn fertilizarea nu trebuie egalate cu avortul, se afirmă în document. Căsătoriile în afara Bisericii nu sunt considerate ca fiind adultere şi cu toate că a doua căsătorie nu este încurajată, lista de motive legitime pentru divorţ este extinsă prin acceptarea cazurilor când unul dintre parteneri contractează Aids sau când acesta este dovedit medical ca fiind dependent de droguri sau alcool. Homosexualitatea este considerată în text ca fiind un păcat şi un pericol la adresa naturii umane.

În probleme politice textul laudă „patriotismul activ" dar condamnă „naţionalismul agresiv" care transformă statul într-un dumnezeu. Globalizarea este criticată pentru că încearcă unificarea lumii pe baze atee şi pe valori de consum.

(Preluat după A. Zoltov: „Russian Church declares policy on modern world's thorniest challenges", in ENI Bulletin, 23 august 2000).

În ciuda unor critici puternice din partea unor secţiuni foarte conservative ale Bisericii Ortodoxe Ruseşti, Biserica a decis rămânerea ca membru în Consiliul Mondial al Bisericilor. Amintim că în 1998 Consiliul a hotărât înfiinţarea unei comisii speciale cu un număr egal de reprezentanţi ortodocşi şi ne-ortodocşi pentru a se examina îngrijorările ortodocşilor. Consiliul Episcopilor Bisericii Ortodoxe Ruse a hotărât amânarea deciziei referitoare la participarea ca membru în Consiliul Mondial al Bisericilor până când Comisia specială îşi va termina activitatea.

(Preluat după A. Zolotov: „Despite criticism, Russian church decides to continue membership of WCC", în ENI Bulletin, 23 august 2000).

SEPTEMBRIE 2000

Documentul „Dominus Iesus, despre unicitatea şi universalitatea mântuitoare a lui Iisus Hristos şi a Bisericii", publicat în 5 septembrie 2000 de către Congregaţia pentru Doctrina Credinţei, împreună cu o „notă" făcută de către Cardinalul Joseph Ratzinger, prefectul Congregaţiei sus-numită din Vatican; notă datată pe 30 iunie au trezit numeroase reacţii, multe dintre ele critice la adresa conţinutului celor două documente. Primul dintre aceste documente afirmă că bisericile care nu au „episcopat valid şi substanţă geniună şi integrală a Tainei Euharistice nu sunt Biserici în sensul propriu al cuvântului". Nota Cardinalului Ratzinger atrage atenţia asupra faptului că numirea Bisericilor Protestante cu titlul de „biserici surori" poate crea „ambiguităţi". Cele două documente sugerează o distincţie pe de o parte între Bisericile Catolică şi Ortodoxă şi pe de altă parte, comunităţile Protestante. În ambele documente este evitată folosirea cuvântului „biserică" când se vorbeşte despre protestanţi, preferându-se în loc de acesta folosirea termenului de „comunităţi ecleziale". Documentul Cardinalului Ratzinger a fost aprobat de către Papa Ioan Paul la 9 iunie şi în acesta poate fi găsită următoarea afirmaţie: „Trebuie să fie întotdeauna clar că atunci când expresia 'biserici surori' este folosită în adevăratul ei înţeles, doar una, sfântă Catolică şi

Universală Biserică nu este sora ci 'mama' tuturor bisericilor particulare. „Documentul Dominus Iesus afirmă faptul că Biserica Catolică este unică. Totodată este proclamată continuitatea istorică dintre Biserica fondată de Hristos şi cea Catolică. Declaraţia adaugă faptul că există multe elemente de sfinţenie şi adevăr în alte Biserici şi comunităţi ecleziale, care îşi derivă eficacitatea din plenitudinea de har şi adevăr încredinţată Bisericii Catolice".

Printre numeroasele reacţii la adresa documentelor amintite, Paraic Raimon, ofiţer de presă al Alianţei Mondiale a Bisericilor Reformate afirmă dificultatea de a vedea continuitatea dintre aceste două documente şi Conciliul al doilea din Vatican sau dintre afirmaţiile documentelor şi progresul ecumenic în general. Din partea Bisericii Evanghelice Germane au existat reacţii, de asemenea sceptice referitoare la implicaţiile ecumenice ale documentelor.

(Preluat după Luigi Sandri: „Protestants react as Ratzinger proclaims that not all churches are equal", în ENI Bulletin, 5 septembrie 2000).

Printre reacţiile vis-à-vis de afirmaţiile celor două documente amintite în nota anterioară, vom mai oferi câteva luări de poziţie: Prima dintre ele aparţine lui Ishmael Noko, secretar general al Federaţiei Mondiale Luterane: „Bisericile Luterane, împreună cu alte Biserici ale Reformei, nu sunt pregătite să accepte categoriile accentuate acum de Congregaţia pentru Doctrina Credinţei, nici definiţiile şi criteriile care le susţin".

Biserica Evanghelică a Germaniei declară că în ciuda declaraţiilor făcute de către Biserica Catolică, ea este pregătită să amplifice relaţiile cu „Biserica soră Catolică".

În Paris, cunoscutul teolog ortodox Olivier Clément afirma că este „un act de blasfemie împotriva Bisericii să spui că Euharistia celebrată de către Anglicani şi Protestanţi este goală".

(Preluat după Edmund Doogue şi Stephen Brown; „Dominus Iesus, a 'public disaster' for ecumenism", in ENI Bulletin, 20 sept. 2000).

Biserica catolică din Polonia, prin reprezentanţii ei, a afirmat suportul ei faţă de cele afirmate în documentele aprobate de Vatican (vezi notele anterioare).

Întrebat despre reacţiile Ortodocşilor din Polonia, Arhiepiscopul Jeremiasz, rectorul Academiei Creştine Ecumenice din Polonia a afirmat că depinde de catolici să decidă dacă noua declaraţie „pune obstacole" în calea dialogului, adăugând că speră că Dominus Iesus nu va fi „uitat în tăcere", asemenea unei alte afirmaţii catolice precedente care pretinde faptul că doar Biblia Latina este „validă din punct de vedere canonic".

(Preluat după Jonathan Luxmoore: „Poland's Catholic Bishops reject criticism of Dominus Iesus", în ENI Bulletin, 20 septembrie 2000).

Drd. SILVANA BUNEA

Ioan Chirilă — **HOMO-DEUS, ESEURI**, Cluj-Napoca 1997, 114 p.

Cartea conţine un număr important de Eseuri închinate Creatorului, creaţiei, revelaţiei, omului... iubirii, sufletului, Mariei, mama lui Iisus. Scrie despre îngeri, sfârşitul din om, despre teofanie, ştiinţă, moarte.

Temele cărţii sunt învelite într-un scris propriu-zis, părintelui Chirilă, tot scrisul său se apropie de cel al lui Blaga, absolvent de teologie dar gânditor *sui generis*, de Stăniloae, omul cu cinci doctorate şi membru al Academiei Române, şi de Cioran, filosoful de la Răşinari şi Paris.

Privind crucea de pe coperta cărţii Homo-Deus, părintele Chirilă ne-aduce aminte că Hristos Domnul a sfinţit crucea înainte de a spune: Dumnezeul meu, Dumnezeul meu de ce..., pentru ca şi noi să ne închinăm crucii, nu numai cu vorba care trece ci cu fapta bună care rămâne. Cartea părintelui Chirilă este o mică enciclopedie biblică care învaţă pe toţi şi pe toate. Ea vorbeşte despre Cain, despre Abel, despre Avraam, despre Muntele Sinai, pe toate le dirijează spre cel care a făcut cerul şi pământul.

Rezultă că Vechiul Testament este apărătorul creştinismului, că Noul Testament în cel Vechi se ascunde, Vechiul în cel Nou el descopere.

În lucrarea sa părintele Chirilă arată adevărul, pornind de la Biblie şi stabileşte tangenţe cu epoca noastră îndemnând spre adevărul Cărţii sfinte, spre un ecumenism integral, spre statornicirea binelui sub ocrotirea lui Homo-Deus.

Cartea nu este utopica unui visător, ci modelul unei lumi noi, şi un îndrumător spre o viitoare alcătuire socială.

Pr. Prof. Nicolae Neaga

Preot Ioan Chirilă, **MESIANISM ŞI APOCALIPSĂ** în scrierile de la Qumran, Cluj-Napoca, 1999, 114 p.

Descoperirile arheologice din Israel, Babilonia, Asiria, Egipt, Arabia şi din alte ţări, ale Orientului biblic constituie o întregire importantă a Vechiului Testament. Deoarece mereu se fac săpături. Importante descoperiri sunt cele de la Qumran, nu departe de Marea Moartă şi cam la 13 km de oraşul Ierihon. Între textele de la Qumran şi Vechiul Testament nu există nici o contrazicere, dimpotrivă se întregesc unele pe altele, ele sunt de folos pentru studiul biblic. Aşa există o legătură între textele mesianice de la Qumran şi profeţiile mesianice ale Vechiului Testament. E vorba despre Geneză 3, 1; promisiunea din Geneza 12, 3, Făgăduinţa lui Avraam, Profeţia despre fraţii lui Silo, din Geneza 49, 1, Psalm 2, 1; Psalm 2, 5-9. Psalmul minunat de la Isaia. Păstorul cel bun de la Ieremia şi altele.

Descoperiri Qumrane ale Mesianismului sunt multe. Ele înfăţişează pe Hristos rege, Dumnezeu, Mântuitor.

Descoperirile de la Qumran au caracter apocaliptic. Ele accentuează taine de-ale viitorului. Vorbesc în numele lui Hristos, Care a spus: „N-am venit să stric Legea“, adică Vechiul Testament.

Scrisul Părintelui I. Chirilă este de calitate, tiparul select, graiul distins ca ale unui scriitor implicat în arta scrisului, în peisajul durabil al literaturii biblice, de importanţă. Este o carte care stimulează adevărul care în veci străluceşte, în veci viază.

Pr. Prof. Dr. NICOLAE NEAGA

Schi-Arhimandrit Johannes Pfeiffer, **DAS IHR ANBETET IN GEIST UND WAHRHEIT,** Buchhagen, 1999, 268 p.

Autorul lucrării este stareţul (abatele) Mânăstirii ortodoxe germane cu hramul „Sfânta Treime" din Buchhagen, lăcaş aflat sub purtarea de grijă a Î. P. S. Simeon, Mitropolit pentru Europa Centrală şi de Vest din partea Patriarhiei Bulgariei.

Publicată chiar în Editura Mânăstirii Buchhagen, cartea stareţului Johannes (Ioan) îşi explică intenţiile încă din titlul său complet: *Das ihr anbetet in Geist und Wahrheit - Morphologie und Mystagogie des orthodoxen Tagzeitengebetes - Nebst einer allgemeinen Einführung in die orthodoxe Liturgik und das verhältnis von Liturgie und Mystik,* în traducere românească: „(Pentru) ca să vă închinaţi (rugaţi)în duh şi adevăr - O morfologie şi mistagogie a slujbelor ortodoxe zilnice (a celor şapte Laude) - Împreună cu o introducere generală în liturgica ortodoxă şi (în) relaţia dintre slujire (viaţa liturgică) şi mistică".

Pentru a înţelege mai bine contextul apariţiei acestei lucrări trebuie arătat că monahii Mânăstirii ortodoxe din Buchhagen sunt de origine germană, prin urmare şi vorbitori de limbă germană, fiind angajaţi într-un efort susţinut şi îndelungat de „inculturalizare" a Tradiţiei liturgice ortodoxe (bizantine) în mediul cultural de limbă şi tradiţie germană. În particular sunt de remarcat străduinţele de a dezvolta o *cântare ortodoxă germană* („der Deutsche Choral"), pornind de la felul de a cânta în diferitele Biserici Ortodoxe sau la Muntele Athos, având la bază tradiţia bizantină a cântării. Fără a neglija nici propria tradiţie apuseană a cântării gregoriene (aceasta înrudită la origini cu cântarea bizantină), de unde păstrează elemente mai ales în domeniul notaţiei muzicale, noua cântare ortodoxă germană, încă în curs de aflare a identităţii sale, încearcă să depăşească reducţionismul simplei traduceri a textelor în limba germană cu păstrarea vechilor melodii greceşti sau slavone, prin căutarea unei expresii melodice cât mai adecvate sonorităţilor limbii germane, dar rămânând în spiritul cântării ortodoxe (de origine bizantină). Se poate face o analogie cu îndelungatul proces de „românire" a cântărilor în Biserica Ortodoxă Română (sec. XVII-XIX), unde, într-un mod asemănător după traducerea textelor imnografice cu păstrarea vechilor melodii (mai ales venite prin filiera grecească), s-a trecut foarte curând la adaptarea acestor melodii la specificul intonaţional firesc al limbii române şi apoi chiar la crearea unor melodii noi, dar păstrând duhul ortodox - în cazul Mânăstirii ortodoxe germane de la Buchhagen s-ar putea vorbi astfel despre o „germănire" a cântării ortodoxe de origine bizantină.

Pornind de la aceste premize, se poate observa de la început că structurarea cuprinsului cărţii este adecvată scopurilor propuse, deja

menționate. Primul dintre cele zece capitole pune *bazele* („Die Grundlagen") înțelegerii realității liturgice ortodoxe, tratând printre altele despre vremurile apostolice („die apostolische Zeit"), Biserica - taină și icoană a Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu („die Kirche - Mysterion und Bild der allheiligen ewigen Mutter"), iudeocreștini și creștini proveniți dintre păgâni - spiritualizarea cultului („Judenchristen und Heidenchristen - Vergeistigung des Kultes"), elemente ale slujirii în Biserica primară („Elemente des Gottesdienstes der Urkirche"), semantica liturgică („die liturgische Semantik"), lumină și icoană - mistica și apofatismul liturgic („Licht und Bild - Mystik und Apophatik der Liturgie"), rânduiala liturgică și ethosul liturgic („liturgische Ordnung und liturgische Ethos"), disciplina arcană („Arkandisziplin") etc.

Capitolul al II-lea vorbește despre *poezia* (imnografia) *liturgică* ortodoxă („Die liturgische Poesie"), trecând în revistă psalmii, sub toate întruchipările lor liturgice („Psalmen / Prokimenon / responsoriale Gesangweise"), imnele („Hymnen" - de la cele preluate din Vechiul și Noul Testament până la mai noile creații ale troparelor, condacelor, canoanelor, în diferitele ipostaze ale slujbelor), rugăciunile („Gebete") și lecturile („Lesunge") liturgice.

Cărțile de slujbă sunt prezentate în capitolul al III-lea („Die liturgischen Bücher"), iar *cântarea liturgică,* la care ne-am referit mai spre începutul acestei recenzii, în capitolul al IV-lea („Der liturgische Gesang").

Vecernia, Pavecernița cu *Miezonoptica* și *Utrenia* (descrierea rânduielilor slujbelor de seară, de noapte și de dimineață fiind însoțită de tâlcuirea lor mistagogică) constituie cuprinsul capitolului al V-lea („Die Vesper - Morphologie und Mystagogie des Abendgottesdienstes"), respectiv al VI-lea („Komplet und Mitternachtsgebet - Morphologie und Mystagogie der nächtlichen Dienste") și al VII-lea (Der Orthros - Morphologie und Mystagogie des Morgengottesdienstes").

Capitolul al V-lea tratează despre *ceasurile liturgice* („Die kleinen Stunden", iar ultimele două capitole se referă, pe rând, la *tipicul achimit* al rugăciunii neîntrerupte (cap. al IX-lea - „Das Akoimetentypikon") și la o serie de *observații asupra isihasmului* (capitolul al X-lea - „Anmerkungen zum Hesychasmus").

În ansamblu, despre lucrarea Arhimandritului Johannes Pfeiffer se poate spune că ea reprezintă o contribuție importantă la prezentarea și tâlcuirea Tradiției liturgice ortodoxe de origine bizantină într-un mediu cultural diferit, așa cum este cel german, sau, la modul mai general, cel occidental. În același timp, demersul aflării proriei identități ortodoxe, pornind de la Tradiția mai largă a Bisericii Ortodoxe, așa cum este cazul ostenitorilor Mânăstirii ortodoxe germane de la Buchhagen, ajută într-un mod esențial la regăsirea unității originare autentice (iar nu cea a unui ecumenism de suprafață) a întregii creștinătăți.

Pr. Conf. Dr. VASILE GRĂJDIAN

Pr. lect. dr. Irimie Marga, **ÎN DRAGOSTE ŞI ADEVĂR. Dialogul teologic oficial ortodoxo-catolic, de la Rodos la Balamand,** Ed. Paralela 45, Braşov, 2000, 345 p.

Aproape că nu este locuitor al planetei care crede în Dumnezeu să nu înţeleagă aserţiunea Sfântului Ioan Evanghelistul privitoare la valoarea cuvântului, devenită adevăr absolut. Căci citim în Sfânta Evanghelie „La început era Cuvântul şi Cuvântul era la Dumnezeu şi Dumnezeu era Cuvântul" (Ioan 1, 1).

Aşadar, cuvântul limbajului l-a transformat pe om, punându-l în faţa universului, pe care Dumnezeu i l-a oferit spre cunoaştere, convieţuire şi ridicare perpetuă pe calea verticală a devenirii. De aceea cuvântul - rostit singur sau însoţit în forme multiple, aparţinând dialogului, conversaţiei (de „n" feluri), colocviului, interviului - rămâne imaginea cea mai vie despre existenţa şi mai ales despre gândirea fiinţei.

Implicarea lui în manifestările religioase îi defineşte cel mai bine orizontal semantic, deoarece universul interior al nostru rămâne patronat, cu voie sau fără voie, de el, mărturisit sau bănuit.

Pentru „creşterea şi descreşterea" polivalenţei cuvintelor, s-a realizat dialogul. Ca formă de bază a comunicării dintre două persoane dialogul (gr. *dia-logos*, lat. lit. *dialogus)* măreşte miza înţelegerii, a disputei ori a conflictului.

Ipostazele multiple ale dialogului au fost reperele de la care învăţatul preot Irimie Marga, de la Facultatea de Teologie Ortodoxă „Andrei Şaguna" din Sibiu, le-a declinat complex într-o incitantă carte, intitulată *În dragoste şi adevăr* (Dialogul teologic oficial ortodoxo-catolic, de la Rodos la Balamand - Ed. Paralela 45, Braşov, 2000).

În fond, ce propune universitarul sibian? Ca un cărturar bine organizat, dimensiune cerută şi de obligaţiile de catedră, Irimie Marga vine în întâmpinarea tuturor credincioşilor în Sfânta Treime, atrăgându-le atenţia că Biserica trebuie să-şi recapete misiunea ei de început, fiind chemată ca un tot să slujească prin ucenicii săi întru Iisus Hristos. Ori se ştie că în sec. al XI-lea (la 1504) a avut loc Marea Schismă care a produs... două Biserici: Biserica Răsăriteană (Ortodoxă) şi Biserica Apuseană (Catolică). A nu se înţelege de aici că în urma unui conciliu (dinainte organizat) s-a decretat despărţirea. Data în sine poate fi văzută ca picătura care a umplut paharul stratificărilor de „răutăţi" încolo şi încoace, înregistrate până atunci. În timp şi până în luna mai a anului 1999, când a avut loc vizita Papei Ioan Paul al II-lea în România, s-au căutat tot felul de mijloace pentru restaurarea înţelegerii întru unitatea şi unicitatea Bisericii.

Ori Irimie Marga a adunat de-a lungul celor 345 pagini ale cărții (la origine, teză de doctorat) o multitudine de documente mărturisitoare despre efortul ambelor părți în vederea întâi a reconcilierii (punerii capăt a disputelor, polemicilor, adesea neverosimile), apoi înțelegerii comune, în vederea folosirii aceluiași limbaj, sub aceleași auspicii teologale.

Sunt înregistrate (și comentate pilduitor, mereu viu, dinamic, civilizat însă și academic!) formele pe care le-a luat dialogul la diferite adunări generale, începând cu 1980, când s-a ajuns la un consens în privința întâlnirii părților. Întâi în insulele Patmos-Rodos (Grecia), între 29 mai - 4 iunie 1980. Apoi la München (Germania), între 30 iunie - 6 iulie 1982. Au urmat adunările din Creta, între 30 mai - 8 iunie 1984, Bari (Italia), 1986, 1987, Noul - Valamo (Finlanda), între 19—27 iunie 1988, Freising (Germania), între 6—15 iunie 1990, Balamand (Liban), între 17—24 iunie 1993.

De fiecare dată, autorul stăruie asupra argumentelor pro și contra prin ingenioase subcapitole, care în parte reprezintă acolade de comentarii, cu numeroase trimiteri în aria teologală, bibliografia fiind aproape completă (cum crede un... laic filolog ca mine) și recrutată din limbile germană, greacă, engleză, italiană, franceză și, desigur, română.

În această ordine de idei, cartea *În dragoste și adevăr* bazată pe dialogul ortodoxo-catolic, manifestat, în ultimele decenii ale sec. al XX-lea, are un excelent caracter informațional, tinzând să epuizeze „dosarul cazului". Simultan i se adaugă ca un legato obligatoriu natura atitudinală a autorului. Desfolierea zecilor de documente — ziare, reviste, cărți ș.a. — cu acel axis mundi, al dialogului, confirmă puterea de sinteză a profesorului, obligându-l să fie cât mai aproape de „obiectul" investigat. Iar acestor trei însemne majore ale scrisului li se adaugă limpiditatea exprimării. Aceasta întotdeauna ține înalt nivelul dezbaterii, sprijinindu-se pe texte în original (unele dintre cele scrise în limbi străine cunoscând, și pe această cale, translația ideatică sau semantică în română).

Este, cred eu, în toată întreprinderea Părintelui Irimie Marga, un act de justiție făcut ideii de înțelegere care are ca punct de plecare, dar și de sosire, dialogul. Ca în orice lucrare de Drept bisericesc, se cuvine a domina imparțialitatea. De aceea, balanța în evidențierea sau folosirea argumentelor pentru Ortodoxie sau Catolicism nu are parti-pris-uri, chiar și atunci când progresele sau regresele în manifestările amintite au fost de domeniul evidenței.

La sfârșitul lucrării, prin atașarea comentariilor referitoare la vizita Papei în România (mai 1999), P. C. Sa Irimie Marga nu numai că actualizează ideea fundamentală a unității Bisericii, dar și pledează pentru înțelegerea între oameni. Iar atunci când apar diferende, în nici un caz nu trebuie scoasă sabia (fie și de Toledo!). De ce? Deoarece cuvântul amplasat în dialog face înțeleasă zidirea lumii ca pe o creație a lui Dumnezeu. Ori, de ce uită oamenii că odată stabilită identitatea Bisericii care a creat, iată de la Hristos încoace, o Tradiție, ea trebuie păstrată și sporită prin iluminările noastre?

Subscriem sincerității intelectuale a lui Irimie Marga atunci când deloc grandilocvent, se rostește: „Dacă primatul papal este problema-cheie a dialogului, acest fapt nu trebuie să ducă la falsa impresie că rezolvarea ei ar constitui, scopul dialogului. Dimpotrivă, scopul dialogului ortodoxo-catolic, des afirmat, este acela de a duce la refacerea comuniunii euharistice între cele două Biserici".

Până a se ajunge la o comuniune deplină, se cuvine a apela, în permanență, la iubire și la adevăr. Socotesc că prin „dialogul dragostei" (Atenagora) se pot călăuzi mai bine pașii spre adevăr. Reciprocitatea înțelesurilor se înțelepțește numai prin cuvântul din dialog. Deci, dialogul sub cele două forme reprezintă nucleul iradiant, și motivat magistral de Irimie Marga într-o lucrare de referință.

Arghezian vorbind, aud o voce din interiorul meu: „Carte frumoasă, cinste cui te-a scris"!

Prof. Dr. MARIAN BARBU

TIPARUL
TIPOGRAFIEI EPARHIALE SIBIU

DIN ACTUALITATEA BISERICEASCĂ

RECENZII